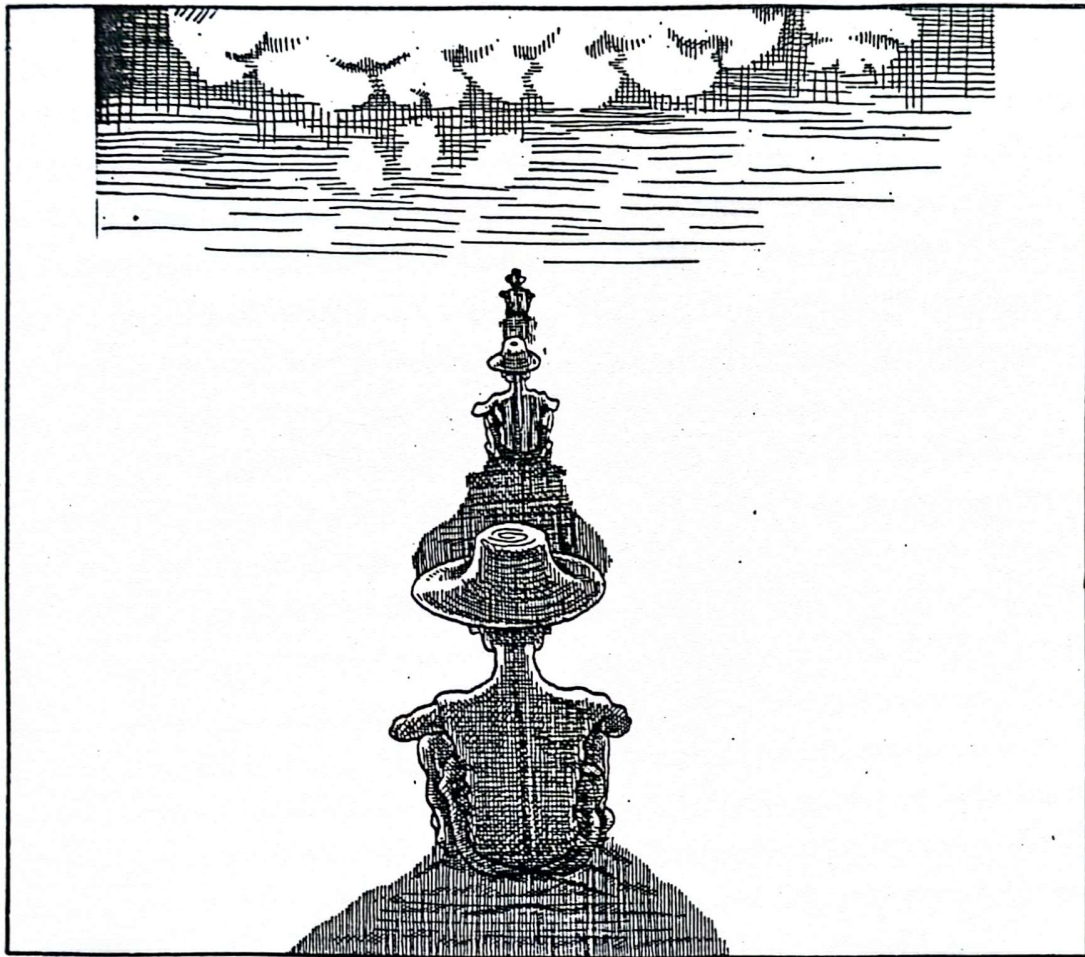

ปฏิบัติการณ์ด้านอุดมการณ์ ในกบฏชาวนา: ศึกษาจากกรณีของสยาม ระหว่างช่วงระยะเข้าสู่ศตวรรษที่ 20*

ชិเกฮารุ ทานาเบะ เขียน
กาญจนา แก้วเทพ แปล

ตีพิมพ์ใน วารสารธรรมสารคดี, 15:1. (มีนาคม 2529), หน้า 129-130.

บทสรุปย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะทำการศึกษาการก่อตัวของอุดมการณ์ต่อต้านซึ่งท้าทายระเบียบสังคมที่มีอยู่ อันเกิดขึ้นในขบวนการของกบฏชาวนาที่ปะทุขึ้นในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จุดมุ่งหมายแรกของข้ออภิปรายในบทความนี้ ก็เพื่อนำเสนอเค้าโครงทางทฤษฎีที่จะสามารถนำมาวิเคราะห์อุดมการณ์ของชาวนาที่มีลักษณะซับซ้อนและสามารถแปรสภาพมาเป็นพลังรูปธรรมทางสังคม ซึ่งเราจะมองเห็นได้อย่างชัดเจนท่ามกลางการกบฏที่เกิดขึ้น ข้อสรุปเบื้องต้นในที่นี้ก็คือ เราไม่อาจจะใช้แนวการวิเคราะห์แบบลัทธิเศรษฐกิจแบบหยาบ ๆ (crude economicism) หรือแนวการวิเคราะห์แบบสัญลักษณ์แบบเดิม (conventional symbolic analysis) มาใช้อธิบายการเกิดขึ้นของจิตสำนึกวิพากษ์ (critical consciousness) และอุดมการณ์ต่อต้านของชาวนาที่มีเป้าหมายจะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมได้ ส่วนมโนทัศน์ที่เราสามารถจะนำมาใช้วิเคราะห์แทนแนวการวิเคราะห์ทั้งสองที่กล่าวมาแล้ว ก็คือ การปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ (ideological practice) การปฏิบัติการนี้จะเป็นตัวสื่อกลาง (mediator) ที่เชื่อมโยงระหว่างบุคคล - ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ทางสังคม (social being) - ที่มีชีวิตอยู่ในความสัมพันธ์ทางการผลิตเฉพาะ, แบบหนึ่ง กับจิตสำนึกทางสังคมของเขา. สำหรับนักวิชาการที่ได้นำ

*บทความนี้แปลจาก Shigeharu Tanabe, "Ideological Practice in Peasant Rebellions : Siam at the Turn of the Twentieth Century". in *History and Peasant Consciousness in South East Asia*. Andrew Turton & Shigeharu Tanabe (ed.). National Museum of Ethnology, Osaka, 1984, pp. 75 - 110.

** สำหรับบทแปลในภาคภาษาไทยนี้ จะแปลเฉพาะตอนที่ 1-3 เท่านั้น

เสนอการวิเคราะห์ในแนวดังกล่าวและเราจะนำความคิดของพวกเขามาส่องในบทความนี้ ก็คือ Bloch (1977) Alayl (1973) Thompson (1969, 1977) และในการสร้างรอยเชื่อมต่อทางทฤษฎี เราจะใช้มโนทัศน์เรื่อง "การครองความเป็นเจ้า" (hegemony) ของ Gramsci มาช่วยตอบคำถามที่ว่า ชาวนาผู้ได้รับการปลุกเร้าให้ตื่นตัวด้วยปฏิบัติการด้านอุดมการณ์แล้วนั้น ได้ประสานการต่อสู้ทางเศรษฐกิจเข้ากับการสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมและจริยธรรมได้อย่างไร

ข้อถกเถียงที่จะกล่าวต่อไปนี้ ในส่วนแรกจะว่าด้วยเรื่องทฤษฎีจิตสำนึกและอุดมการณ์ของชาวนา ซึ่งไม่ผู้จะได้รับความสนใจที่จะศึกษาเท่าใดนักโดยเฉพาะในสาขามานุษยวิทยาสังคม และในตอนที่สอง จะเป็นการทดลองใช้ทฤษฎีดังกล่าวมาอธิบายกรณีรูปธรรมของกบฏชาวนาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยช่วงสมัยศตวรรษที่ 20 โดยเจาะจงศึกษาการกบฏชาวนาที่เกิดขึ้นในแถบภาคเหนือและภาคอีสานที่ถูกระบบการบริหารและการปกครองจากส่วนกลางเข้าไปครอบงำ สำหรับในส่วนที่สาม จะแสดงให้เห็นลักษณะเด่น ๆ ของการแสวงหาความชอบธรรมที่ฝ่ายกบฏนำมาใช้โดยผ่านปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ของเขา นี้หมายรวมถึง แนวความคิดแบบพื้นบ้านที่ได้รับแรงบันดาลใจจากความคิดพระศรีอาริย์ในพุทธศาสนาแบบเถรวาท การประกอบพิธีกรรมเพื่อปลุกเร้าจิตใจในการต่อสู้ (radicalism) ลักษณะชาตกคังทางความคิดของชาวนาที่มีต่อระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างนาย-บ่าว ซึ่งกำลังค่อย ๆ สลายไป การแสดงออกของจิตสำนึกทางชนชาติซึ่งมาจากความทรงจำทางประวัติศาสตร์ของการเป็นชนชาติที่ถูกกดขี่ และในตอนที่สุด จะเป็นเรื่องลักษณะความคิดของชาวนาและปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ที่ผู้วิจัยจะนำเสนอให้เห็นจากการศึกษากรณีกบฏชาวนาเชียงใหม่ ในปีพ.ศ. 1889-1890**

แนวคิดเรื่อง “ปฏิบัติการด้านอุดมการณ์” ในวิชามานุษยวิทยาสังคม

เมื่อการศึกษาทางมานุษยวิทยาเริ่มมาจับกรณี การกบฏและการปฏิวัติสังคมก็ต้องเผชิญหน้ากับคำถามที่ว่า ตัวแสดงทางสังคม (actors) ในการกบฏนั้น มีวิธีการอย่างไรในการสร้างสรรค์อุดมการณ์ ซึ่งจัดว่าเป็นผลผลิตที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดของจิตสำนึก และอุดมการณ์นั้นได้ทำหน้าที่ผลักดันให้พวกเขาเข้ามามีส่วนร่วมในการลุกฮือทางการเมืองได้อย่างไร และสำหรับในกรณีของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ซึ่งชาวนาผู้เป็นประชากรส่วนใหญ่ของภูมิภาคแถบนี้ ได้มีประเพณีของการกบฏและการปฏิวัติอันเลื่องลือ และยาวนานมาตลอดช่วงระยะเวลาของการตกเป็นอาณานิคมและช่วงหลังจากนั้น คำถามข้างต้นนั้นก็ยิ่งทวีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้นสำหรับนักสังคมศาสตร์ หลังจากที่ได้มีการศึกษาค้นคว้าในลักษณะของการเก็บรวบรวมข้อเท็จจริงจากการกบฏชาวนาครั้งต่าง ๆ ได้มากพอสมควรแล้ว การศึกษาในระยะหลัง ๆ ก็เริ่มจะมีการเรียกร้องให้มีการสร้างกรอบเค้าโครงเพื่อทำการวิเคราะห์ปฏิบัติการและอุดมการณ์ของชาวนาในช่วงระยะวิกฤตดังกล่าวนี้ด้วย

แนวคิดที่น่าสนใจอันหนึ่ง ได้แก่ ข้อเสนอของ J. Scott เรื่องระบบเศรษฐกิจแบบจริยธรรมของชาวนา¹ (moral economy) แนวคิดนี้จะกล่าวถึงความคิดที่มีความชอบธรรมของชาวนาที่ได้เกิดขึ้นเนื่องจากสภาวะวิกฤตการณ์ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพที่อยู่ภายใต้การปกครองแบบอาณานิคม (Scott 1976) ส่วนอีกแนวคิดหนึ่งเป็นของ King (1973) และ Ramsay (1979) ผู้ประยุกต์ใช้มันท์กันเชิงสังคมวิทยาที่ว่าด้วย “การถูกละเลยทอดทิ้งแบบสัมพัทธ์” (Relative deprivation) ซึ่งส่งผลสะท้อนถึงเรื่องการครอบครองเป็นเจ้าของ สถานภาพ และพฤติกรรม รวมทั้งส่งผล

กระทบถึงด้านต่าง ๆ ในระดับวัฒนธรรมด้วย สำหรับผลกระทบในมิตินี้ King (1978 : 148) เรียกว่า “การสูญเสียเอกลักษณ์ของตนเอง” ส่วน Sturtevant (1969 : 29) เรียกว่า “ความแปลกแยกทางวัฒนธรรม” (ตัวแปรเหล่านี้ค่อนข้างเน้นหนักไปทางด้านขาดตกค้างจากอดีต) ในการนำแนวคิดดังกล่าวมานี้มาใช้อธิบายเรื่องอุดมการณ์ต่อต้านสังคมของชาวนา เราจะพบข้อยุ่งยาก 2 ประการคือ ประการแรก การตีความของทัศนะข้างต้นนั้น มีแนวโน้มที่จะประเมินการกระทำและอุดมการณ์ของชาวนาที่อยู่เบื้องหลังการกระทำนั้นว่าเป็นเรื่องที่อยู่ในระดับของฐานทางวัตถุเท่านั้น และบางครั้ง การวิเคราะห์แบบนี้ก็มักจะมองข้ามข้อพึงพิจารณาว่า ตำแหน่งแห่งที่ของระบบเศรษฐกิจของชาวนาที่อยู่ภายในโครงสร้างส่วนร่วมนั้น จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กับพัฒนาการของระบบทุนนิยมด้วย ประการที่สอง บ่อยครั้งที่การวิเคราะห์ดังกล่าวจะละเลยที่จะตรวจสอบคุณค่าเบื้องต้นของการก่อตัวของอุดมการณ์ รวมทั้งละเลยที่จะพิจารณาถึงความสอดคล้องต้องกันระหว่างอุดมการณ์เหล่านั้นกับบรรดา ^{วาทกรรม}วาทกรรมทางเศรษฐกิจ (economic discourse) ด้วยเหตุนี้ การวิเคราะห์ดังกล่าวจึงทิ้งปัญหาที่คลุมเครือเกี่ยวกับบทบาทของพิธีกรรมที่เกิดขึ้นระหว่างการเคลื่อนไหวของชาวนา (ข้อคิดดังกล่าวนี้ ยกเว้นในกรณีงานรุ่นหลัง ๆ ของ Scott (1977 1980) ที่พยายามทำการสำรวจปัญหาดังกล่าว) การละเลยดังกล่าวทำให้บรรดาผู้ศึกษาที่เฝ้ามองมาข้างต้น ไม่สามารถจะแก้ไขข้อขัดแย้งทางทฤษฎีระหว่างลัทธิเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดและทฤษฎีการตีความเชิงวัฒนธรรมแบบหยาบ ๆ ให้ลุล่วงไปได้

ปัญหาในการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาสังคมก็คือ บรรดาการกระทำทางสังคมและอุดมการณ์ที่มีความสอดคล้องกับการกระทำดังกล่าวที่มีอยู่ในกบฏชาวนานั้นจะมีความเกี่ยวข้องกันอย่างลึกซึ้งอยู่ในโครงสร้างอันซับซ้อนขององค์กรและสถาบันของชนชั้น

ชาวมา เมื่อเราพิจารณาอย่างกว้าง ๆ เกี่ยวกับตัวทฤษฎีทางมานุษยวิทยาสังคม ความสนใจหลักของเราคือ กรอบเค้าโครงที่จะช่วยทำความเข้าใจกับอุดมการณ์ซึ่งมีเนื้อหาท้าทายระบบสังคมที่มีอยู่ และได้แสดงออกอย่างเด่นชัดหลายครั้งหลายคราในบทพูดชาวมา แต่กล่าวอย่างถึงที่สุดแล้ว ปัญหาจริง ๆ ที่เกิดขึ้นก็คือ ได้มีการกระตือรือร้นทางค่านิยมมานุษยวิทยาที่จะช่วยอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมซึ่งได้เกิดขึ้นแล้ว และกำลังเกิดขึ้นอยู่ในหมู่ชนชั้นชาวมาของโลกที่สามเอาไว้หรือไม่

เป็นที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่า งานทางมานุษยวิทยาแบบโบราณได้อธิบายปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นว่า จิตสำนึกหรือระบบความคิดความเข้าใจนั้น เป็นผลผลิตที่เกิดมาจากตัวสังคมเอง เพราะฉะนั้นบรรดาทฤษฎีเหล่านี้จึงตัดการอธิบายเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างจิตสำนึกกับธรรมชาติออกไปจากทฤษฎีของตน ส่วนวิชามานุษยวิทยาสมัยใหม่ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากเดอริโคม และแนวความคิดของ แรดคลิฟ - บราวน์ เรื่องโครงสร้างสังคมนั้น ก็ได้เน้นหนักเรื่องต้นกำเนิดและการกำหนดทางสังคมที่มีต่อจิตสำนึก กล่าวคือในแต่ละสังคม แต่ละวัฒนธรรมที่ต่างกัน ก็จะมีระบบความคิดที่แตกต่างกันออกไป ประเพณีการอธิบายดังกล่าวนี้ เป็นที่มาของแบบจำลองเรื่องการทำหน้าที่ของโครงสร้างสังคม และวิธีการอธิบายในลักษณะเช่นนี้ จะไม่มีที่ว่างเลยสำหรับปัญหาเรื่องการก่อตัวของจิตสำนึกที่ต่อต้านและและปฏิเสธรูปแบบสังคมที่มีอยู่

แม้แต่นักมานุษยวิทยารุ่นหลัง ๆ เช่น Gluckman และ Firth ก็ยังไม่สามารถจะข้ามพ้นเส้นขีดขวางทางทฤษฎีดังกล่าว Gluckman และสานุศิษย์บางคนของเขาที่ได้พยายามพัฒนาทฤษฎีความขัดแย้งขึ้นมา ก็ยังมีแนวโน้มที่จะเน้นหนักลักษณะแบบพิธีกรรมของความขัดแย้งทางสังคมและหน้าที่ของพิธีกรรมในการชำระล้างบาปเพื่อความบริสุทธิ์อันจะช่วยรักษาความเป็นปึกแผ่นทางสังคมเอาไว้ (Gluckman 1956,

133 - 135, 164) ส่วนงานทางสังคมวิทยาของ Firth ได้ก้าวไปไกลกว่านั้น เพราะแนวความคิดของ Firth เกี่ยวกับ "องค์กรสังคม" นั้น มีความแตกต่างไปจากแนวคิดเรื่องโครงสร้างที่แพร่หลายและคงทนดังที่เคยอธิบายกัน เพราะ Firth ได้ตีความหมายคำว่า "องค์กรสังคม" ว่า หมายถึงรูปแบบพฤติกรรมและการตัดสินใจของปัจเจกบุคคลที่มีทางเลือกหลาย ๆ ทาง ภายในกรอบความคิดแบบสองด้านนี้ ความคิดเรื่อง "องค์กรสังคม" ของ Firth จึงสรุปว่า "การกระทำทางสังคมจะแสดงออกผ่านการกระทำของปัจเจกบุคคล และการแสดงออกนั้นก็จะเป็นไปตามกระบวนการที่มีทางเลือกเสมอ" (Firth 1964) แต่ปัญหาที่ Firth ไม่ได้อธิบายก็คือ บรรดาการกระทำทางสังคมและจิตสำนึกที่มีทางเลือกเหล่านี้เกิดขึ้นมาได้อย่างไร การค้นคว้าเรื่องโอกาสทางเลือก และการตัดสินใจยังถูกตีกรอบอยู่ภายในปริบทของโครงสร้างสังคม ด้วยเหตุฉะนี้ ในข้อเสนอของ Firth จึงไม่มีการให้ความกระจ่างเรื่องการกระทำและจิตสำนึกของชาวมาซึ่งมักจะนำไปสู่การล่มสลายของโครงสร้างสังคมที่มีอยู่และการสร้างสรรค์โครงสร้างสังคมใหม่ขึ้นมา

สำหรับปมปัญหาของ Leach นั้นมีความซับซ้อนมากขึ้น ปรินศนาทางทฤษฎีนี้มองเห็นได้ชัดเจนที่สุดในงาน Political Systems of Highland Burma (Leach 1954) ซึ่ง Bloch ได้อธิบายว่า

"Leach เสนอว่า เราควรจะทำการศึกษาวิเคราะห์รวมทั้งหมดใน 3 ระดับมิใช่เพียง 2 ระดับเช่นที่ผ่านมา กล่าวคือ (1) ระดับของความหมายร่วมที่คนทุกคนต่างก็ใช้ร่วมกันทั้งหมด (2) ระดับของกฎเกณฑ์ที่ไม่จำเป็นจะต้องสอดคล้องไปหมดสำหรับทุกคน และตัวแสดงทางสังคมอาจจะเลือกเอาบางส่วนของระดับนี้ไปใช้โดยเฉพาะกิจในระดับที่ 3 (3) ระดับที่ตัวแสดงทางสังคมจะเลือกทำตามผลประโยชน์ของตนอย่างมีความเข้าใจอันคล้ายคลึงกับข้อเสนอ

เรื่อง "องค์กรสังคม" ของ Firth"

(Bloch 1977, 280)

ความสนใจในที่นี้ของเราก็คือ ระดับที่สาม รวมทั้งความสัมพันธ์ของระดับนี้กับส่วนอื่น ๆ ปัจเจกบุคคลชาวกะฉิ่นในเขตพม่าตอนบน สามารถที่จะกระทำตามผลประโยชน์และหลักจริยธรรมของตนเอง ด้วยการรับเอาและเลือกใช้บรรดาทางเลือกต่าง ๆ ที่ความเป็นจริงทางสังคมได้จัดหาเอาไว้ให้ การที่การกระทำทั้งของปัจเจกบุคคลและรวมหมู่สามารถเกิดขึ้นได้ในลักษณะดังกล่าว ก็เนื่องมาจากในสภาพความเป็นจริงนั้น โดยส่วนใหญ่แล้วมีสภาวะที่ขาดความแน่นอน และความไม่แน่นอนนี้เองเป็นตัวอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม (Leach 1954 : 8) แบบจำลองของ Leach จึงช่วยให้ความเข้าใจอย่างกระจ่างต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงในมิติทางการเมือง อันเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่าชุมชนกะฉิ่นนั้นจะมีทางเลือกสลัดกันไปมาระหว่างมโนทัศน์ 2 ข้อ ประชาธิปไตยแบบ gumlao และเอกาธิปไตยแบบ Shan (Leach 1954 : 9)

ในการใช้กรอบการวิเคราะห์ที่ช่วยให้ความเข้าใจได้อย่างดีในกรณีการศึกษาชาวกะฉิ่น (ซึ่งมีวัฒนธรรมหลากหลายจากหลายชุมชน) Leach จำเป็นต้องตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับภาษาทางพิธีกรรม (ritual language) ซึ่งสื่อแสดงให้เห็นมโนทัศน์และเกณฑ์ต่าง ๆ ที่พบเห็นในเขตที่ศึกษา จากข้อเสนอที่ว่า คำว่า "พิธีกรรม" ควรจะหมายถึง ลักษณะทางการสื่อสารของพฤติกรรมที่ถูกกำหนดจากวัฒนธรรม รวมทั้งหมายถึงความหมายร่วมกันที่เป็นตัวกำหนดเอกภาพทางการเมืองและทางอุดมการณ์ของชุมชนกะฉิ่นหลาย ๆ ชุมชน (Leach 1954 : 101 - 2) จากสมมุติฐานเรื่องภาษาที่ใช้ในการสื่อสารในทางพิธีกรรม สามารถจะอธิบายได้ว่า การกระทำของปัจเจกบุคคลและกลุ่มจะถูกตีกรอบให้มีมโนทัศน์และเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ใช้ร่วมกันอยู่ภายในขอบเขตที่การจัดระเบียบทางการเมืองและ

ทางอุดมการณ์ที่มีอยู่ นี้ก็เท่ากับหมายความว่า จะไม่มีมโนทัศน์และเกณฑ์อื่น ๆ ที่สามารถจะก่อตัวขึ้นมาได้นอกเหนือระเบียบสังคมอันนั้น เมื่อพิจารณามาถึงจุดนี้แล้ว เราก็จะเห็นได้ว่า ข้อเสนอเรื่องภาษาทางพิธีกรรมนี้เองที่ปิดกั้นให้ Leach ไม่สามารถจะทำความเข้าใจกับเรื่องการเปลี่ยนแปลงสังคมได้³

จากการสำรวจคร่าว ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ แสดงให้เราเห็นว่า ข้อเสนอของทฤษฎีต่าง ๆ ในมานุษยวิทยาแบบเดิมนั้นไม่สามารถจะช่วยให้เราเข้าใจเรื่องต้นกำเนิดและการก่อตัวของจิตสำนึกที่คัดค้านระบบคิดที่มีความชอบธรรมและมีอำนาจที่อยู่ภายในสังคมได้เลย ความไม่เพียงพอทางทฤษฎีดังกล่าว ดูเหมือนจะมีรากเหง้ามาจากประเด็นทางสังคมวิทยาเองที่ต่างพากันยอมรับมโนทัศน์เรื่องลักษณะกำหนดทางสังคมที่มีต่อจิตสำนึกอันหนึ่ง ๆ กันไปโดยปริยายเสียแล้ว⁴ ประเด็นดังกล่าวนี้ เมื่อพิจารณาผ่านกระบวนการวิเคราะห์ของพวกโครงสร้างนิยมแล้ว ก็จะได้แสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ ของการวิเคราะห์เชิงสัญลักษณ์ ที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คือ ทฤษฎีของ Claude Lévi - Strauss ทฤษฎีนี้ได้พยายามค้นหาตรรกะภายในระบบสัญลักษณ์และระบบของการจำแนกแยกแยะ และได้พยายามอย่างที่สุดที่จะลดทอนความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่ให้มีค่าเท่ากับโครงสร้างของสัญลักษณ์นั้น (Bourdieu 1977 ; 77 - 79, Taussing 1980 : 9) ความยุ่งยากทางทฤษฎีที่พวกวิเคราะห์สัญลักษณ์เผชิญร่วมกัน ก็คือ พวกเขามีแนวโน้มที่จะมองข้ามลักษณะการทำหน้าที่ประจักษ์เป็นเครื่องมือชิ้นหนึ่งของระบบสัญลักษณ์และผลลัพธ์จากการผลิตซ้ำขึ้นใหม่ทดแทน (reproduction) ของอุดมคติหลักในสังคม⁵ นี้ก็เป็นความยุ่งยากอันเดียวกับที่ Leach เผชิญอยู่เมื่อเขาได้ใช้หลักเกณฑ์เรื่อง "ไวยากรณ์ของการกระทำเชิงพิธีกรรม" (grammar of ritual action) ซึ่งไม่มีที่ว่างเลยสำหรับการสร้างสรรค์จิตสำนึกต่อต้าน ดังนั้นพวกเขาจึงพลาดที่จะค้นหาพื้นที่ที่สัญลักษณ์

ใหม่และกิจกรรมสร้างสรรค์แบบใหม่ ๆ จะสามารถถือกำเนิดขึ้นมาเพื่อคัดค้านระบบที่เป็นอยู่ได้

สิ่งที่ยังหลงเหลือตกค้างอยู่ในวิชามานุษยวิทยาที่เกี่ยวกับการวิเคราะห์จิตสำนึกและอุดมการณ์ก็คือคำถามที่ว่า จิตสำนึกต่อต้านเกิดขึ้นที่ไหนและแสดงออกมาโดยมีความเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ทางสังคมได้อย่างไร กล่าวในอีกนัยหนึ่งก็คือ การสร้างอุดมการณ์ต่อต้านเพื่อนำมาใช้ในการเคลื่อนไหวทางสังคมนั้นกระทำได้อย่างไร ในที่นี้เราจะเริ่มต้นด้วยคำถามแรกกันเสียก่อน คือปัญหาเรื่องการทำหนดจิตสำนึกต่อต้านโดยจะอาศัยข้อเสนอทางญาณวิทยาที่ว่า การที่จะทำความเข้าใจกับเรื่องจิตสำนึกที่ตื่นตัว (active) นั้น เราจะต้องพิจารณาในรูปแบบของปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ ส่วนคำถามที่สองนั้น เราจะอภิปรายในส่วนที่สัมพันธ์กับมโนทัศน์เรื่อง "การครองความเป็นเจ้า"

✓ Bloch (1977) ได้เสนอทางแก้ปัญหาที่อาจจะนำมาใช้ได้ต่อปัญหาเชิงญาณวิทยาที่ว่าด้วยเรื่องจิตสำนึก⁶ ข้อโต้แย้งสำคัญประการหนึ่งของ Bloch ก็คือ เขาปฏิเสธการใช้แบบจำลองฐานเศรษฐกิจ โครงสร้างส่วนบนของนักลัทธิมาร์กซ์รุ่นโบราณ ซึ่งมีประเด็นหลักว่า โครงสร้างส่วนบนนั้นถูกกำหนดจากฐานทางวัตถุ โดยที่ฐานทางวัตถุนั้นจะสร้างสรรค์ตนเองขึ้นมาอย่างเป็นอิสระ ตามหลักเหตุผลทางเศรษฐกิจ ความยุ่งยากในการใช้แบบจำลอง 2 ระดับดังกล่าวที่เกิดขึ้นทั้งในหมู่นักลัทธิมาร์กซ์สายโครงสร้างและแนวคิดของนักมานุษยวิทยารุ่นโบราณ จะได้รับการแก้ไขด้วยข้อเสนอใหม่ที่ว่าภายในสภาพความเป็นจริงทางสังคมหนึ่ง เราจำเป็นต้องพิจารณาว่ามีระบบความเข้าใจที่แตกต่างกันอยู่ และทำให้เกิดระบบการสื่อสาร 2 ชนิดภายในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกัน Bloch ยังคงเก็บแนวคิดเรื่อง "โครงสร้างสังคม" (ซึ่ง Radcliffe Brown ได้นำเสนอเอาไว้และตีความถึงระบบความหมายและกฎเกณฑ์ที่มีลักษณะเฉพาะตัว แตกต่างกันไปตามวัฒนธรรม) และถือว่า

โครงสร้างสังคมนี้เกิดมาจากระบบความเข้าใจที่มีพื้นฐานอยู่บนการสื่อสารแบบพิธีกรรม (ritual communication) ภายในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ในสังคมหนึ่ง จากวิธีการตามแบบประเพณีของนักมานุษยวิทยาที่ใช้การสร้างทฤษฎีสังคมจากชุดของระบบความหมายและระบบการจำแนกแยกแยะตามวัฒนธรรม ซึ่งมักจะถูกนำมาใช้กันอย่างเกินเลยนั้น ก็มักจะนำมาสู่ข้อสรุปที่ผิด ๆ เสมอ ทั้งนี้เนื่องมาจากประเพณีดังกล่าวได้ตัดทอนเอามโนทัศน์สากลที่พบเห็นอยู่ได้ทั่วไปในชีวิตประจำวันออกไปจากแวดวงการวิเคราะห์ของตน เช่น มโนทัศน์เรื่องกระบวนการใช้แรงงานและความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิต เป็นต้น นอกจากนั้นก็ยังได้ขจัดตัดเอาทัศนะเกี่ยวกับเรื่อง "ช่วงระยะเวลา" ออกไปอีกด้วย ดังเช่นที่ Geertz (1973) ได้นำเสนอเอาไว้ในทฤษฎีเรื่อง "ระยะเวลาแบบสถิตและแบบวัฏจักร" (Static & cyclical time) ของชาวบาห์ลี และนอกจากนั้น ก็ยังมีระบบความคิดความเข้าใจที่ไม่ได้ก่อตัวมาจากบรรดาพิธีกรรมต่าง ๆ หากแต่ถูกกำหนดและจำกัดขอบเขตมาจากธรรมชาติแวดล้อมอย่างค่อนข้างมาก ระบบความเข้าใจดังกล่าวนี้ก็เป็นตัวแปรสำคัญตัวหนึ่งในกิจกรรมการปฏิบัติการในทุก ๆ สังคม และข้อโต้แย้งของ Bloch ในส่วนนี้ก็คือ เขาได้แสดงให้เห็นว่า สำหรับในกรณีของสังคมยุคก่อนทุนนิยม ฐานทางวัตถุซึ่งโดยส่วนใหญ่แล้ว จะถูกขีดวงจากธรรมชาตินั้น จะมีระบบความคิดจิตสำนึกที่เป็นของตัวเอง และสามารถจะเป็นแหล่งกำเนิดของการวิพากษ์วิจารณ์และเป็นตัวชักนำความล้มเหลวมาสู่สังคมที่เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุอยู่เหนือกว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ (reified) หรือมาสู่โครงสร้างสังคมที่สร้างขึ้นมาบนการสื่อสารแบบพิธีกรรมที่มีอยู่ได้ Bloch ได้แสดงให้เห็นความขัดแย้งเชิงวิภาษวิธีระหว่างระบบความเข้าใจทั้งสองดังต่อไปนี้

ประชาชนอาจจะถูกครอบงำให้เกิดจินตนาการเป็นภาพของสังคมที่หยุดนิ่งและมีความเป็นปึก

แผ่นมันคงจากการสื่อสารแบบพิธีกรรม และ คิดว่าภาพในจินตนาการนั้นคือความเป็นจริง อย่างไรก็ตาม ประชาชนก็อาจจะมีแหล่งสื่อสาร แบบอื่น ๆ ที่สามารถจะก่อให้เกิดแนวความคิด แบบอื่นที่จะนำไปสู่การตระหนักถึงการทุจริต และสามารถที่จะทำลายมันได้

(Bloch 1977 : 287)

เราอาจจะกล่าวได้ว่า Bloch ประสบความสำเร็จ ในการแสดงให้เห็นว่ายังมีแหล่งกำเนิดจิตสำนึกที่แตกต่างกันออกไป และเห็นความเป็นไปได้ที่ตัวแสดงทาง สังคมจะสามารถสร้างสรรค์โมทัศน์ใหม่ ๆ ขึ้นมา อย่างไรก็ตาม การที่ Bloch ไปวางจุดเน้นหนักของ การวิเคราะห์เอาไว้ว่า มีเพียงแต่บทบาทของระบบ ความเข้าใจที่เกิดมาจากรวมชาติเท่านั้นที่จะให้กำเนิดกับจิตสำนึกที่ต่อต้าน ทำให้ Bloch มองข้ามความเป็นไปได้ที่จิตสำนึกที่ตื่นตัวจะสามารถก่อตัวขึ้นมาได้ เช่นกันจากความขัดแย้งภายในบริเวณของการสื่อสาร แบบพิธีกรรม ในหลายกรณีทีเดียวที่เหตุการณ์กบฏ ชาวนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งที่อื่น ๆ ได้ แสดงให้เราเห็นว่า ความคิดของชาวนาเกี่ยวกับ เรื่องพระศรีอารีย์และความไฝฝืนถึงสังคมที่ต่ำกว่าซึ่ง จะมาถึงหลังจากวันสิ้นสุดของสังคมที่เลวร้าย ความคิดดังกล่าวนี้ได้ก่อตัวขึ้นท่ามกลางการต่อสู้ทางสัญลักษณ์ในการสื่อสารแบบพิธีกรรม และในหลายกรณี ลัทธิความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย์และไสยศาสตร์ต่าง ๆ สามารถจะทำหน้าที่เป็นการแสดงออกของจิตสำนึกที่ต่อต้านคัดค้านระบบสัญลักษณ์ในอุดมการณ์ของ ชนชั้นปกครองได้อย่าง radical ที่สุด (Worsley 1970 : 234, Bourdieu 1979 : 79 - 80) จิตสำนึกที่ต่อต้านนี้ ไม่จำเป็นต้องมีลักษณะเป็นอรรถกถาทางเศรษฐกิจ หรือมาจากธรรมชาติเท่านั้น ดังนั้นจากแนวความคิดเรื่องต้นกำเนิดแบบสองขั้วของจิตสำนึกตามทัศนะ ของ Bloch ปัญหาที่ยังหลงเหลือคลุมเครืออยู่ก็คือ ภายในโครงสร้างส่วนบนที่ดูเหมือนจะไม่เปิดโอกาส

ให้มีการทำลายได้เช่นนั้น จิตสำนึกที่วิพากษ์และต่อต้านได้ถือกำเนิดขึ้นมาได้อย่างไร และการสื่อสารแบบ ธรรมดาไปเป็นพิธีกรรมนั้น มีความสัมพันธ์อย่างไร บ้างกับจิตสำนึกที่ต่อต้านนั้น

เราอาจจะอธิบายปัญหาข้างต้นนี้ได้จากการส่ง มือศึกษากรณีรูปธรรมของกบฏชาวนา สำหรับการ ประท้วงทางสังคมของชาวนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในช่วงระยะเวลาของการตกเป็นอาณานิคม นั้น โดยทั่วไปแล้ว จะมีพัฒนาการทางอุดมการณ์แบ่ง เป็น 2 ขั้นตอนคือ ขั้นแรก เป็นขั้นเรียกร้องเพื่อปรับ ปรุงสภาพชีวิตอันทุกข์ยากของคนให้ดีขึ้น ขั้นตอน แรกนี้จะแปรเปลี่ยนยกระดับขึ้นเป็นขั้นตอนที่สอง โดยที่การแปรเปลี่ยนยกระดับนี้อาจจะเป็นไปด้วยตนเองหรือได้รับการชี้นำจากภายนอก ในขั้นตอนที่สอง จะเป็นการต่อต้านกฎเกณฑ์ของเจ้าอาณานิคมหรือ ผู้ปกครองพื้นเมือง โดยที่การต่อต้านนั้นจะมีลักษณะ รอบด้านและมีลักษณะปฏิบัติ เป้าหมายของขั้นตอน ที่สองนี้ก็คือ เพื่อสร้างสรรค์โลกใหม่ที่ความทุกข์ร้อน ทั้งหลายจะต้องปลาสนาการไปจนหมดสิ้น ตัวอย่างเช่น กบฏ Saya San ในพม่าตอนล่าง (1930) ขบวนการ Nghe An ในเวียดนาม (1929) และการลุกฮือ Sakdal ในเกาะลูซอนตอนกลาง (1935) (ดูตัวอย่างงานของ Benda 1965 : 420 - 434) นอกจากนั้นก็ยังมีกรณี การต่อสู้อย่างรุนแรงของชาวนาในเกาะชวายุคอาณานิคมตอนปลายศตวรรษที่ 19 ต่อกับต้นศตวรรษที่ 20 (Sartono 1972 : 71 - 125, 1973) และการก่อกบฏที่ ต่อเนื่องกันในสยามช่วงเปลี่ยนเข้าสู่ศตวรรษที่ 20 แต่ทว่าขั้นตอนของการต่อสู้เรียกร้องเพื่อปรับปรุง สภาพชีวิตนั้น ไม่จำเป็นจะต้องเกิดขึ้นล่วงหน้าขั้นตอน การต่อสู้แบบรอบด้านเสมอไป ในบางกรณีที่มีเงื่อนไข พิเศษทางการเมือง ทั้งสองขั้นตอนก็อาจจะเกิดขึ้น ควบคู่พร้อม ๆ กันไปก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม เราก็ อาจสรุปได้ ณ ที่นี้ว่า จากข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในช่วง ศตวรรษนี้ ชาวนาที่ต่อสู้มักจะดำเนินการต่อสู้ทาง

อุดมการณ์ในทั้ง 2 ระดับ กล่าวคือ ชาวนาที่เกิดจิตสำนึกซึ่งมักจะทำการประท้วงต่อต้านระบบการเก็บภาษีที่หนักหน่วง และต่อจากนั้น ก็มีบ่อยครั้งที่เด็วที่แนวความคิดในขบวนการชาวนาดังกล่าวจะยกระดับมาสู่ความคิดเรื่องการปลดปล่อยมนุษยชาติทั้งหมดให้เป็นอิสระแก่คน Hobsbawn ได้ตั้งข้อสังเกตว่า จิตสำนึกทางการเมืองของชาวนานั้นจะวิ่งสลับไปมาระหว่างสองขั้วคือ ระดับจุลภาคกับระดับมหภาค (microcosm & macrocosm) ระหว่างหมู่บ้านของตนกับจักรวาล (Hobsbawn 1973 : 8) ลักษณะ radical แบบดังกล่าวของชาวนาส่งแสดงให้เห็นว่าชาวนานั้นมีแหล่งกำเนิดที่เกิดจิตสำนึกจากหลาย ๆ แหล่งแตกต่างกันออกไป กล่าวคือ มีทั้งแบบที่ถูกกำหนดมาจากเงื่อนไขทางธรรมชาติ แบบการสื่อสารที่ดำเนินอยู่เป็นปกติในชีวิตประจำวัน และแบบการสื่อสารในพิธีกรรมอย่างใดก็ตาม ท่ามกลางกระบวนการประท้วงทางสังคมที่เป็นจริงของชาวนา จิตสำนึกที่เกิดจากแหล่งกำเนิดต่าง ๆ กันนี้ ก็จะหลอมรวมเข้ามาเป็นอุดมการณ์อันหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวแทนของจิตสำนึกทางสังคมที่เป็นรูปธรรม และปรากฏการณ์ที่เราได้พบเห็นอยู่เสมอก็คือ ในช่วงระยะวิกฤตของกบฏชาวนานั้น ชาวนาที่ทำการต่อสู้จะใช้ความเพียรพยายามอย่างบากบั่นในการที่จะประสานการต่อสู้ทางเศรษฐกิจเข้ากับการต่อสู้ทางสัญลักษณ์ (แสดงออกด้วยการต่อสู้ทางภาษา) อันสะท้อนให้เห็นถึงจิตสำนึกที่ปฏิเสธอุดมการณ์ของชนชั้นปกครองที่มีอยู่ในการสื่อสารแบบพิธีกรรม

ปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ และการครอบงำความเป็นเจ้า

สำหรับปัญหาเรื่องความสำคัญของการประสานประสานการณ์หลาย ๆ อย่างของชาวนาเข้าด้วยกันในช่วงภาวะวิกฤตนั้น ปัญหานี้ยังคงถูกทิ้งไว้เป็นช่องโหว่ในแวดวงวิชาการสาขามานุษยวิทยา ยกเว้นงานของ Bourdieu (1977) Taussig (1980) Brow

(1981 , 703 - 718) ในการแสวงหาข้อแก้ไขทางทฤษฎีต่อปัญหานี้ เรามีความจำเป็นที่จะต้องหวนกลับไปทบทวนโน้ตทัศน์ของ Marx ในเรื่อง "ปฏิบัติการ" (pradice) ซึ่งถูกถือว่าเป็น "ตัวสื่อกลาง" (mediator) ที่ระหว่างสถานความเป็นจริงรูปธรรมภายนอกกับจิตสำนึกของบุคคล ตามทัศนะของ Marx มโนทัศน์เรื่อง "ปฏิบัติการ" นั้น ไม่ได้หมายความถึง "กิจกรรมที่ดำเนินไปตามความตั้งใจของมนุษย์" เท่านั้น หากแต่ยังกินความครอบคลุมไปถึงบรรดาการแสดงออกอย่างเอาการเอางานทุกอย่างในชีวิตของเรา ซึ่งในท้ายที่สุดแล้ว ก็จะแสดงออกมาเป็นปฏิบัติการที่ปฏิวัติ (Marx 1968) การเน้นหนักที่จะใช้มโนทัศน์เรื่อง "ปฏิบัติการ" มาเชื่อมต่อระหว่างจิตสำนึกกับสภาพความเป็นจริงนั้นได้รับการสืบทอดต่อเนื่องกันมาในประเพณีการตีความทางปรัชญาแบบมาร์กซิสต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากแนวการตีความของ Lukács (1971: 200-203, 262-263)

อย่างไรก็ตาม ในงานของ Lukács นั้น มีแนวโน้มที่จะลดความสำคัญของรูปแบบธรรมของปฏิบัติการในกระบวนการประวัติศาสตร์ ด้วยการวางน้ำหนักการวิเคราะห์เอาไว้ที่บทบาทของจิตสำนึกทางชนชั้นที่ติดมากับชนชั้นกรรมาชีพพากจนกันไป (ascribed) ภายใต้แนวความคิดเรื่อง "จิตสำนึกที่ผิดพลาด" จิตสำนึกที่เป็นจริงและปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมของชนชั้นกรรมาชีพนั้นย่อมมีขีดจำกัดเสมอ การที่โลกทัศน์ของชนชั้นกรรมาชีพมีลักษณะผิดพลาดนั้น ก็เนื่องมาจากชนชั้นนี้ถูกครอบงำจากระบบสังคมทุนนิยมที่เต็มไปด้วยการหลอกลวงให้หลงผิดของระบบการผลิตสินค้า (reification) ด้วยวิธีการมองปัญหาแบบดังกล่าว ทำให้ Lukács ไม่สามารถจะมองเห็นลักษณะทางสังคมวิทยาของจิตสำนึกที่แสดงออกและที่แปรเปลี่ยนไปตามรูปแบบต่าง ๆ ของปฏิบัติการของชนชั้นกรรมาชีพ ลักษณะปฏิบัติการดังกล่าวนี้ ถึงแม้จะไม่สู้เป็นระบบระเบียบนัก แต่ก็มีลักษณะ

สร้างสรรค้อย่างยิ่ง อนึ่งทฤษฎีเรื่องจิตสำนึกทางชนชั้นของ Lukács นี้จะมีขีดจำกัดเพิ่มขึ้นหากเรานำเอามาประยุกต์ใช้อธิบายบรรดาชนชั้นที่อยู่ระหว่างกลาง ๆ เช่น ชนชั้นชาวนา เนื่องจากกรอบการอธิบายของเขาได้แบ่งรูปแบบของจิตสำนึกทางชนชั้นในสังคมทุนนิยมออกเป็น 2 ขั้วล้วน ๆ เท่านั้น คือ อุดมการณ์ของกรรมกรที่ครองฐานะเป็นเจ้า และจิตสำนึกที่ติดมากับชนชั้นกรรมาชีพ (Lukács 1971, 59-61) Lukács จึงมีทัศนะว่า จิตสำนึกของชนชั้นชาวนานั้นมีลักษณะคลุมเครือและจะสามารถเปลี่ยนแปลงได้ก็ต่อเมื่อได้หยิบยืมจิตสำนึกของชนชั้นอื่นมาเป็นของตนเท่านั้น ดังนั้นในกรอบการวิเคราะห์ของ Lukács จึงตัดเรื่องการอธิบายจิตสำนึกของชนชั้นชาวนาออกไป และไม่มีที่ว่างเลยสำหรับโอกาสที่จะเกิดพันธมิตรทางชนชั้น หรือไม่มีความคิดที่ว่าชาวนาจะสามารถเข้ามาร่วมกับชนชั้นกรรมาชีพ (McDonough 1977:40, Rudé 1980:22)

ทฤษฎีปฏิบัติการของ Lukács ที่ไซมโนทัศน์เรื่องจิตสำนึกทางชนชั้นที่มีรูปแบบแยกออกเป็น 2 ขั้วอย่างเด็ดขาด และเรื่องจิตสำนึกที่ผิดพลาดนั้นย่อมไม่สามารถจะนำมาค้นคว้ารูปแบบรูปธรรมของจิตสำนึกทางสังคมของชาวนาได้ ทั้งนี้เนื่องจากจิตสำนึกของชาวนานั้นอาจจะมีทั้งลักษณะที่คลุมเครือและทั้งลักษณะที่สามารถจะเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างมองเห็นได้ชัด แน่แน่นอนว่าลักษณะจิตสำนึกของชาวนานั้นย่อมซับซ้อน ไม่แน่นอน ขัดแย้งกันในตัวและไม่เป็นระบบ ซึ่งเราสามารถจะสังเกตลักษณะเหล่านี้ได้ทั้งในระหว่างการเกิดกบฏชาวนา และทั้งในชีวิตประจำวัน หากทว่า เราจำเป็นต้องแสวงหาแนวคิดบางประการที่จะสามารถนำมาใช้ตรวจสอบค้นคว้าปัญหาเรื่องจิตสำนึกของชาวนาในลักษณะดังกล่าว และในที่นี้ มโนทัศน์เรื่อง "ปฏิบัติการ" ที่ได้นำเสนอมาข้างต้นนั้นคาดว่าจะสามารถนำมาใช้อธิบายได้ แต่ก็ต้องอยู่บนพื้นฐานที่ทำความเข้าใจร่วมกัน

ว่า "อุดมการณ์ (ในฐานะที่เป็นผลผลิตที่แสดงตัวออกมาของจิตสำนึกชาวนา) นั้นจะดำเนินการทางสังคมและแสดงตัวออกมาเป็นรูปธรรมโดยผ่านปฏิบัติการ ทั้งในระดับบุคคลและระดับกลุ่ม และบ่อยครั้งที่อุดมการณ์จะมีลักษณะไม่แน่นอน ขัดแย้ง คลุมเครือ และเกิดขึ้นพร้อมไปกับชีวิตทางสังคมของชาวนา" ข้อเสนอทางทฤษฎีของเราในลักษณะที่กล่าวมานี้ จึงจะสามารถขบคิดค้นคว้าปัญหาเรื่องจิตสำนึกที่เป็นจริงและปฏิบัติการที่เป็นรูปธรรมของชาวนาที่ทฤษฎีของ Lukács ไม่มีคำตอบให้ได้

ในลักษณะที่ตรงกันข้ามกับ Lukács ความเข้าใจของ Gramsci ที่มีต่อมโนทัศน์เรื่อง "อุดมการณ์" นั้นได้ก้าวไปไกลกว่าบรรดานักลัทธิมาร์กซ์ตะวันตกรุ่นเดิม ๆ ซึ่งยังคงมองปัญหาอุดมการณ์ว่าเป็นสิ่งที่อยู่ในโครงสร้างส่วนบน มีลักษณะชั่วคราวชั่วคราวหรือเป็นเรื่องจอมปลอมผิดพลาด และเพื่อที่จะทำการรื้อฟื้นมโนทัศน์เรื่องอุดมการณ์ให้ขึ้นมาอยู่ในความสนใจอย่างเต็มที่ Gramsci ได้กล่าวเน้นว่า ความเป็นจริงของอุดมการณ์อันหนึ่งที่สามารถใช้งานได้และเป็นรูปธรรมนั้น จะสามารถกระทำได้หลายอย่าง นับตั้งแต่จัดตั้งมวลชน สร้างพื้นที่ที่คนเราสามารถจะเคลื่อนไหวและบังเกิดจิตสำนึกในจุดยืนของตน หรือปลุกเร้าการต่อสู้ เป็นต้น (Gramsci 1971 : 377) สำหรับ Gramsci แล้ว อุดมการณ์จะเป็นตัวก่อสร้าง "องค์กรประชาชน" (Subject) ซึ่งไม่ได้มีอยู่มาก่อนในสังคมหรือใน bloc ทางประวัติศาสตร์ หากทว่าความเป็นองค์กรประชาชนนั้นจะถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาจากผลลัพธ์ของความสัมพันธ์เชิงอุดมการณ์ในสังคมที่ประชาชนมีชีวิตอยู่ (Mouffe 1979 : 46) ดังนั้น ความเป็นองค์กรประชาชนจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อได้มีปฏิบัติการทางอุดมการณ์ที่ดำเนินการอยู่ภายในโครงข่ายของความสัมพันธ์ทางอุดมการณ์ในสังคม

Gramsci ได้ดำเนินการรอยตาม Marx ด้วยการให้น้ำหนักความสำคัญกับประสิทธิภาพของ "ความเชื่อ

พื้นบ้าน” ซึ่งแพร่หลายอยู่ในระบบอุดมการณ์ของประชาชน ข้อเสนอดังกล่าวดูเหมือนจะสอดคล้องต้องกันกับข้อถกเถียงทางมานุษยวิทยาที่ว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างอุดมการณ์กับพลังทางวัตถุ

“มันเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องมีการตอกย้ำกันบ่อย ๆ ถึงข้อเสนอของ Marx ที่ว่าด้วย “ความเข้มแข็งของความเชื่อพื้นบ้าน” ว่าเป็นตัวแปรที่จำเป็นของสถานการณ์พิเศษอันหนึ่ง ๆ สิ่งนี้ Marx พูดถึงเกี่ยวข้องกับ “เมื่อวิธีการรับรู้โลกและสรรพสิ่งมีพลังของความเชื่อพื้นฐาน” ฯลฯ ข้อเสนออีกประการหนึ่งของ Marx ก็คือ ความปักใจแน่วแน่ของประชาชนนั้นบ่อยครั้งที่มีความเช่นเดียวกับพลังทางวัตถุหรือสิ่งอื่น ๆ ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวด”

แน่นอนว่า แนวการวิเคราะห์ของ Gramsci นั้นไม่ได้หยุดอยู่เพียงแต่การตระหนักถึงความสำคัญของความเชื่อพื้นบ้านและการแสดงออกในรูปแบบสามัญสำนึกที่มีอยู่ในมวลหมู่กรรมกรและชาวนาเท่านั้น หากแต่เขายังก้าวเข้ามาสู่การวิเคราะห์และใช้ความพยายามที่จะเอาชนะความขัดแย้งบางประการที่ซ่อนเร้นอยู่เบื้องหลัง รวมทั้งพยายามเอาชนะลักษณะที่เป็นไปเองอย่างฉับพลัน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของจิตสำนึกนั้นด้วย⁷ ดังเช่นในกรณีของอิตาลี ซึ่ง Gramsci ได้มีประสบการณ์โดยตรงด้วยตัวเอง ความรู้สึกเป็นปฏิบัติกรของประชาชนในอิตาลีตอบโต้และในซิชิตีที่มีต่อตัวข้าราชการ (ที่เรียกว่า “ลัทธิต่อต้านข้าราชการ” เนื่องจากตัวข้าราชการเป็นรูปแบบเดียวที่ประชาชนมองเห็นในนามของรัฐ) ความรู้สึกดังกล่าวนี้ถูกมองว่าเป็นเพียง “ความรู้สึกเกลียดชังแบบธรรมดาทั่ว ๆ ไป” และยังมีใช้เครื่องหมายแสดงถึงจิตสำนึกทางชนชั้นแต่อย่างใด หรืออาจจะกล่าวว่า เป็นเพียงจุดประกายไฟเล็ก ๆ ของจิตสำนึกดังกล่าว คือเป็นทัศนคติที่มีลักษณะปฏิเสธและมีลักษณะตอบโต้วิวาทะต่อสภาพสังคมเดิมเท่านั้น

ปัญหาในทางการเมืองที่ Gramsci ต้องเผชิญอยู่ก็คือ จะทำอย่างไรจึงจะสามารถแปรเปลี่ยนลักษณะจิตสำนึกที่เป็นรูปธรรมแต่ทว่ามีความขัดแย้งและเกิดขึ้นอย่างเป็นไปเองนั้นให้มาเป็นจิตสำนึกทางชนชั้น ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับอัครวิสัยที่ปฏิบัติโดยผ่านการทำงานจากตัวสื่อกลางของปฏิบัติการด้านอุดมการณ์สำหรับ Gramsci แล้ว วิธีการหนึ่งในการแก้ปัญหาดังกล่าว ก็คือ การเชื่อมโยงเอาผลประโยชน์และความเชื่อต่าง ๆ ของชนชั้นชาวนาและกลุ่มสังคมอื่น ๆ เพื่อสร้างสรรค์เอกภาพร่วมขึ้นมา โดยที่เอกภาพร่วมนี้มีใช้เป็นเฉพาะด้านเศรษฐกิจและการเมืองเท่านั้น หากแต่เป็นเอกภาพที่มีระดับความสำคัญยิ่งไปกว่านั้น คือ เอกภาพด้านภูมิปัญญาและด้านจริยธรรมภายในชนชั้นหลักพื้นฐาน (ซึ่งอาจจะเป็นการรวมชีพหรือกระฎุมพีก็แล้วแต่บริบททางสังคมในขณะนั้น) บรรดาจิตสำนึกที่มีลักษณะคับแคบเฉพาะท้องถิ่นหนึ่ง ๆ หรือที่มีลักษณะเกิดขึ้นเองอย่างฉับพลันซึ่งคนในแต่ละกลุ่มต่างก็มีจิตสำนึกเช่นที่ว่ามันแตกต่างกันออกไป จิตสำนึกดังกล่าวจะได้รับการยกระดับขึ้นมาสู่การสังเคราะห์ให้เป็นหนึ่งเดียวกัน เมื่อได้ผ่านกระบวนการที่ผนวกรวมเอาการนำทางการเมืองเข้ากับการนำด้านวัฒนธรรมและจริยธรรมซึ่งก่อตัวมาจากความเชื่อและจิตสำนึกแบบพื้นบ้าน Gramsci ขนานนามการประสานลักษณะทั้งสองของการเคลื่อนไหวทางการเมืองและการนำทางวัฒนธรรม - จริยธรรมดังกล่าวกันว่า “การครองความเป็นเจ้า”

เราได้เห็นแล้วว่า ข้อเสนอแรกเริ่มของ Marx ที่ให้มีการเชื่อมโยงจิตสำนึกและสภาพความเป็นจริงเข้าด้วยกันโดยผ่านสื่อกลางของการปฏิบัติการได้รับการพัฒนาต่อมาได้อย่างไร โดยเฉพาะจากงานของ Gramsci ผู้ซึ่งได้แสดงให้เห็นถึงวิธีการนำเอาเมโนทส์ในเรื่อง “อุดมการณ์” มาใช้ และได้ให้ข้อเสนอแนะว่า บรรดาความเชื่อและจิตสำนึกพื้นบ้านของกลุ่มสังคมกลุ่มต่าง ๆ เช่น ชนชั้นชาวนา จะ

สามารถปฏิบัติภารกิจทางประวัติศาสตร์ภายใต้กระบวนการ ครอบงำความเป็นเจ้าแบบใหม่ที่ได้รับการสร้างสรรค์ขึ้นมา กระบวนการนี้เป็นเอกภาพที่มีความซับซ้อน เพราะได้ผนวกรวมเอามิติหลายด้าน ทั้งด้านวัฒนธรรม จริยธรรม และการเมือง-เศรษฐกิจเข้าด้วยกัน อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ Gramsci จะสามารถพัฒนาแนวคิดโดยทั่วไปนี้ขึ้นมาได้ แต่ทว่าก็ยังไม่มีการค้นพบถึงกลไกภายในซึ่งชนชั้นขานาได้ใช้ในการสร้างสรรค์จิตสำนึกของเขาขึ้นมา ปัญหาในที่นี้ของเราก็คือ ปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ของชนชั้นขานานั้นได้เชื่อมโยงกับกระบวนการก่อตัวของจิตสำนึกใหม่ของชนชั้นขานา จนกระทั่งจิตสำนึกใหม่นี้สามารถที่จะท้าทายการครอบงำทางการเมือง วัฒนธรรมและอุดมการณ์ของชนชั้นปกครองได้อย่างไร

สมมติฐานเกี่ยวกับทัศนคติทางการเมืองของขานาที่มักจะได้รับการยืนยันกันต่อ ๆ มา โดยเฉพาะในประเพณีของนักลัทธิมาร์กซ์สาย Orthodox นั้นก็มาจากข้อความอันลือลือของ Marx ที่กล่าวถึงขานาฝรั่งเศสในศตวรรษที่ 19 โดยเฉพาะอย่างยิ่งประโยคที่ได้รับการอ้างอิงบ่อยครั้งที่สุดคือ ขานารายย่อยนั้นไม่สามารถจะเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญทางการเมืองได้ เนื่องจากพวกเขาไม่มีจิตสำนึกทางชนชั้นที่มีประสิทธิภาพ ถึงแม้ว่าพวกเขาได้รวมกลุ่มเป็นชนชั้นในแง่ของเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมก็ตาม (Marx 1968, 170 - 171) นักวิชาการจำนวนมากรวมทั้ง Lukács ได้กล่าวย้ำข้อความดังกล่าวของ Marx หลายครั้งหลายหน เพื่อที่จะเน้นถึงความไร้ประสิทธิภาพของจิตสำนึกทางชนชั้นของชนชั้นขานาเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับจิตสำนึกทางชนชั้นของชนชั้นกรรมาชีพ อย่างไรก็ตาม เราควรที่จะตระหนักว่าข้อความที่ Marx ได้กล่าวเอาไว้ใน Marx หมายความว่าสถานการณ์พิเศษอันหนึ่งของชนชั้นขานาฝรั่งเศสในศตวรรษที่ 19 ด้วยเหตุนี้ จึง

ไม่ควรที่จะนำข้อความดังกล่าวมาใช้เป็นกรอบการวิเคราะห์เหตุการณ์ในสังคมอื่น ๆ โดยปราศจากการตรวจสอบอย่างวิพากษ์ ในทางตรงกันข้าม นักวิชาการรุ่นหลัง ๆ หลายท่าน เช่น Hobsbawm (1971: 9 - 10, 1973 : 5 - 7) Mészáros (1971 : 85 - 87) Shanin (1971 : 255 - 262) Alavi (1975 : 29) Mintz (1974 : 291 - 325) และ Brow (1981 : 704 - 705) บรรดานักวิชาการเหล่านี้ได้ชี้ให้เห็นว่า ทัศนะที่ Marx มีต่อขานาฝรั่งเศสที่มีภาวะพิเศษและอยู่เฉพาะในเงื่อนไขตอนนั้นเท่านั้น ทัศนะดังกล่าวจึงควร จะได้รับการพิจารณาในแง่ที่ว่า Marx ได้แสดงการอธิบายกระบวนการเคลื่อนย้ายจากการเป็นชนชั้นในตนเองไปสู่การเป็นชนชั้นด้วยตัวเอง ในที่นี้ เราจะอธิบายเสียใหม่ว่า ได้มีการแปรเปลี่ยนจากการเป็นชนชั้นในลักษณะที่เป็นจิตสำนึกที่ธรรมดาทั่ว ๆ ไป (เป็นชนชั้นเดียวกัน เพราะมีปัจจัยการผลิตคล้ายคลึงกัน เช่น มีเทคโนโลยีและเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมแบบขานา) ไปสู่การเป็นชนชั้นที่มีจิตสำนึกทางชนชั้นอย่างชัดเจน อันสามารถจะทำให้เกิดการรวมตัวกันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ของชนชั้นขานาขึ้นมาเป็นเอกภาพในมิติของการนำทางวัฒนธรรม-จริยธรรมเช่นเดียวกับการกระทำทางการเมือง

วิธีการศึกษาที่อาจจะช่วยให้เราค้นคว้าปัญหาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของจิตสำนึกก็คือ การศึกษาถึงประวัติศาสตร์ของกระบวนการเปลี่ยนแปลงภาคปฏิบัติทางด้านอุดมการณ์ของขานาเอง ตัวอย่างเช่น ทัศนคติต่อเจ้าที่ดินหรือข้าราชการ คุณค่าในประเพณีดั้งเดิมที่ฝังอยู่ในเนื้อหาของพิธีกรรม และรูปแบบต่าง ๆ ของการต่อต้าน โดยทำการศึกษาประเด็นที่กล่าวมานี้ในลักษณะที่มีความสัมพันธ์กับรูปแบบขององค์กรทางสังคมที่มีอยู่ และกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว อาจจะทำความเข้าใจได้ในแง่ของประวัติศาสตร์และสังคมวิทยา ดังกล่าวสรุปต่อไปนี้

กระบวนการทางประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงสถานะจากการเป็นชนชั้นในตัวเองมาเป็นชนชั้นเพื่อตนเองนั้น เป็นกระบวนการที่มีความซับซ้อน และต้องดำเนินการผ่านปัจจัยตัวกลางต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งต้องได้รับอิทธิพลจากบรรดารูปแบบขององค์กรและสถาบันทางสังคมที่มีอยู่ก่อนนั้นแล้ว ภายในองค์กรและสถาบันเหล่านี้เองที่เป็นแหล่งที่อยู่ของความผูกพันจงรักภักดีแบบดั้งเดิม เช่น ระบบเครือญาติเอกลักษณ์ของชนชาติ เป็นต้น กรณีดังที่กล่าวมานี้เป็นจริงอย่างยิ่งโดยเฉพาะสำหรับสังคมชาวนา ดังนั้นคำถามที่เราจะต้องค้นคว้าต่อไปก็คือ ภายใต้เงื่อนไขใดที่ชาวนาจะถูกบีบให้ต้องเป็นฝ่ายยอมรับ และในอีกด้านหนึ่ง ภายใต้เงื่อนไขใดที่ชาวนามีความสามารถที่จะก่อการกบฏ

(Alavi 1973 : 29)

อันที่จริง การวิเคราะห์รูปแบบขององค์กรสังคมนั้นในตัวของมันเองแล้วไม่ใช่ประเด็นความสนใจหลักของเรา เพียงแต่เราให้ความสนใจเรื่องเหล่านี้ในกรณีที่จะทำการพิจารณาเงื่อนไขและกระบวนการที่ทำให้ค่านิยมและเป้าหมายแบบใหม่ที่ผิดแปลกไปจากของเดิมที่มีอยู่ในสังคม สามารถแสดงออกมามีผลกลางการต่อสู้ระหว่างกลุ่มสังคมต่าง ๆ หรือชนชั้นต่าง ๆ และอาจจะส่งผลสะท้อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างสังคมได้ในท้ายที่สุด จิตสำนึกทางชนชั้นของชนชั้นชาวนานั้นจะแสดงออกมาเป็นรูปเป็นร่างเมื่อได้มีการเคลื่อนไหวเพื่อปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ในระดับกว้าง อันจะช่วยเพิ่มขยายความขัดแย้งภายในความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่ให้มากยิ่งขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ จิตสำนึกทางชนชั้นนั้นมีใช้การสะท้อนความสัมพันธ์ทางสังคม และการจัดระเบียบทางสังคมอย่างง่าย ๆ ตรงไปตรงมา หากทว่าเป็นผลลัพธ์

ของปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ที่จะเกิดขึ้นได้ท่ามกลางรูปแบบนาชนนิตของการต่อสู้ (Brow 1981: 714)

Thompson ได้ทำการสำรวจจิตสำนึกทางชนชั้นในมิติที่ลึกซึ้งไปกว่าที่ได้กล่าวมาแล้ว โดยกล่าวว่า สำหรับเนื้อหาของความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น เราจะต้องเน้นถึง "ประสบการณ์" และ "วัฒนธรรม" ที่ใช้ในความหมายที่กว้างขวาง ข้อความที่กล่าวต่อไปนี้ แสดงให้เห็นลักษณะที่สำคัญ ๆ ทางทฤษฎีของเขา ซึ่งดูเหมือนว่าจะเข้ากันได้ดีกับลักษณะของชนชั้นชาวนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ประสบการณ์ทางชนชั้นนั้น โดยส่วนใหญ่แล้วจะถูกกำหนดจากความสัมพันธ์ทางการผลิตที่คนเราถือกำเนิดขึ้นมา หรือว่าจำเป็นต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์นี้ไม่ว่าจะสมัครใจหรือไม่ก็ตาม ส่วนจิตสำนึกทางชนชั้นนั้นเป็นมรรควิถีที่ประสบการณ์เหล่านี้จะแสดงออกมาในแง่ของวัฒนธรรม กล่าวคือ เป็นไปตามลักษณะของประเพณี ระบบค่านิยม ระบบคิด และรูปแบบของสถาบันสังคมที่มีอยู่ หากเรากล่าวว่า ประสบการณ์นั้นจำเป็นต้องเกิดขึ้นอย่างถูกกำหนดมาให้แล้ว จิตสำนึกทางชนชั้นก็จะเป็นไปในลักษณะที่ตรงกันข้าม เราอาจจะกล่าวได้ว่า บรรดาบุคคลที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ คล้ายคลึงกัน อาจจะผ่านประสบการณ์ที่เป็นไปตามหลักการอันเดียวกัน หากทว่า เราไม่อาจจะกล่าวได้ว่าประสบการณ์นั้นต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์อันเดียวกัน จิตสำนึกทางชนชั้นอาจจะเกิดขึ้นในทิศทางเดียวกัน แม้ว่าจะต่างวาระต่างเทศะก็ตาม แต่ทว่าจะไม่เกิดขึ้นราวกับถลอกออกมาจากแบบพิมพ์เดียวกันอย่างเด็ดขาด

(Thompson 1969 : 10)

มโนทัศน์เรื่อง "ประสบการณ์" ของ Thompson นั้นมีลักษณะเฉพาะตัวมากที่สุดทีเดียวในสาย

“วัฒนธรรมนิยม” ของอังกฤษ และหมายความถึง ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มที่ถูกผลักดันจากแรงบีบบังคับภายนอกอย่าง ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงหรือควบคุมได้ เช่น แรงบีบบังคับต่าง ๆ ที่มีอยู่ในวิถีการผลิตแบบทุนนิยม⁸

อย่างไรก็ตาม จิตสำนึกทางชนชั้นของชนชั้นชาวนาหรือกลุ่มสังคมอื่น ๆ ก็ยังมีอิสระในระดับหนึ่งจากประสบการณ์ที่ถูกหล่อหลอมจากความสัมพันธ์ทางการผลิตในสังคม เพราะจิตสำนึกทางชนชั้นหรือแม้แต่ตัวชนชั้นเองโดยเนื้อหาส่วนใหญ่แล้ว เป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม มิใช่จะก่อตัวมาจากประสบการณ์โดยตรง ฉะนั้น ภายในกรอบการวิเคราะห์ของ Thompson ทฤษฎีเรื่องการสะท้อนแบบหยาบ ๆ จึงได้รับการปฏิเสธ และในทางกลับกัน จะมีการเน้นหนักเฉพาะด้านเนื้อหาทางวัฒนธรรมของความสัมพันธ์ทางสังคมของแต่ละสังคมมากกว่าที่เป็นตัวความสัมพันธ์ทางสังคมโดยทั่วไป สำหรับ Thompson แล้ว จิตสำนึกทางชนชั้นจะเกิดขึ้นภายในบริบททางวัฒนธรรมของชีวิตทางสังคมที่ได้มีการต่อสู้ในด้านประเพณี ระบบค่านิยม ระบบคิด และอื่น ๆ ด้วยเหตุฉะนี้ ทักษะคือจิตสำนึกทางชนชั้นตามแบบฉบับของนักประวัติศาสตร์สังคมนิยม จึงคล้ายคลึงกับกรอบการวิเคราะห์เรื่องเอกภาพและการนำในด้านวัฒนธรรม-จริยธรรมของ Gramsci ที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

จากการวิเคราะห์ข้างต้นนี้ เราอาจจะพอได้ภาพที่ชัดเจนว่า จิตสำนึกทางชนชั้นของชนชั้นชาวนานั้น จะสามารถก่อตัวขึ้นมาได้ตามนัยยะทางประวัติศาสตร์ก็โดยการผ่านปฏิบัติการทางอุดมการณ์ซึ่งอาจจะดำเนินไป (ไม่ว่าจะเป็นไปอย่างรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม) ท่ามกลางความขัดแย้งทางผลประโยชน์และค่านิยมระหว่างชนชั้นต่าง ๆ ที่มีความผูกพันด้านความจงรักภักดีที่มีอยู่ก่อนแล้วในสังคมนั้น ๆ กระบวนการทางประวัติศาสตร์และสังคมวิทยาที่มีความเกี่ยวพันเชิงโครงสร้างกับปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ที่เกิดขึ้น

ภายในบริบททางวัฒนธรรม ทำให้การต่อสู้ที่แสดงออกในรูปแบบของการต่อสู้ด้านสัญลักษณ์ของพิธีกรรม ระบบค่านิยม และการต่อสู้ทางความคิด ตามทัศนะของ Gramsci ตีกระหน่ำของด้านของจิตสำนึกทางชนชั้นนี้เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อทางการเมือง ในกระบวนการสถาปนาช่วงชิงความเป็นเจ้าของฝ่ายตน

ในการศึกษาเรื่องปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ภายในขบวนการของกบฏชาวนาและจากการต่อสู้ในชีวิตประจำวัน มโนทัศน์เรื่อง “การครอบครองความเป็นเจ้า” นั้น จะเกิดขึ้นจากทั้งสองฝ่าย กล่าวคือ ที่ได้ที่มีเอกภาพของความเป็นเจ้าด้านการครอบงำทางการเมืองเศรษฐกิจ และการนำทางวัฒนธรรม-จริยธรรมจากฝ่ายชนชั้นปกครอง ก็จะต้องมีการท้าทายจากฝ่ายต่อต้านอยู่เสมอ ในสังคมเกษตรกรรม กลุ่มคนที่ถูกกดขี่ทุกกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็น กรรมกรในภาคเกษตร (กรรมาชีพชนบท) ชาวนารายย่อย ก็จะสามารถจะพัฒนาอุดมการณ์ต่อต้านการครอบครองความเป็นเจ้าโดยใช้วิธีการสร้างสรรค์สัญลักษณ์ใหม่ ๆ ขึ้นมา และวิธีการตีความมาตรฐานทางวัฒนธรรม-จริยธรรมแบบวิพากษ์วิจารณ์ที่แตกต่างไปจากเดิมซึ่งชนชั้นปกครองเคยกระทำเอาไว้ และนอกจากนั้น ก็ยังต้องมีการต่อสู้ในด้านเศรษฐกิจ-การเมืองควบคู่ไปด้วยเนื่องจากฝ่ายชนชั้นปกครองได้ใช้ทั้งการบีบบังคับและความรุนแรงในด้านเศรษฐกิจ-การเมืองเพื่อธำรงรักษาระดับของชนเอาไว้ด้วย ด้วยเหตุนี้ การใช้ทั้งการครอบงำมอมเมา และการใช้กำลังบีบบังคับจึงเป็นอาวุธสำคัญในสนามแห่งการประลองยุทธทางอุดมการณ์ และเราอาจจะกล่าวได้ว่า กระบวนการก่อตัวของจิตสำนึกทางชนชั้นของชนชั้นชาวนานั้น แท้จริงแล้วก็คือ กระบวนการช่วงชิงความเป็นเจ้านั่นเอง

ปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ ของกบฏชาวนาในสยาม

กบฏชาวนาไทยหลายต่อหลายครั้งที่ปะทุขึ้นในช่วงต่อระหว่างปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 นั้น มีลักษณะที่ไม่แปรเปลี่ยนประการหนึ่งคือ จะมีการต่อสู้ทางด้านเศรษฐกิจอันยาวนาน ก่อนหน้าที่จะปะทุออกมาเป็นการลุกฮือ ซึ่งถือได้ว่าเป็นรูปแบบสูงสุดของการแสดงออกทางการเมือง¹⁰ ประเทศไทยได้เข้าสู่การเป็นระบบทุนนิยมแบบชายขอบ (ซึ่งเป็นรูปแบบพิเศษอันหนึ่งของวิถีการผลิตแบบทุนนิยม) หลังจากที่ได้ทำลายระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพของชาวนา ด้วยการขยายอำนาจการบริหารลงไปสู่ท้องถิ่นและรวมศูนย์อำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลาง ซึ่งต่อจากนั้น ก็ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตทางสังคมในทุกมิติของชนบท รวมทั้งบรรดาท้องถิ่นชายขอบเช่น ภูมิภาคเขตเหนือและเขตอีสาน

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว เทคโนโลยีในกระบวนการผลิตข้าวของชาวนา ซึ่งอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพนั้น จะมีลักษณะดังตัวอย่างต่อไปนี้ เช่น การใช้เทคนิคการเพาะปลูกที่กระจายอัตราการผลิต การเก็บสะสมอาหารเอาไว้ในยามอดอยาก เป็นต้น บรรดาเทคนิคเหล่านี้ได้ถูกนำออกมาใช้อย่างเต็มที่เพื่อต่อสู้กับสภาพชีวิตที่เสื่อมทรามลงทุกที ปฏิบัติการที่มีลักษณะดังรับ เช่น ในเขตที่การกดขี่ไม่รุนแรงนัก ก็จะมีชาวนาบางคนหลบหนีเพื่อหลีกเลี่ยงการเสียภาษีชนิดต่าง ๆ ซึ่งเราอาจจะกล่าวได้ว่า นี่เป็นรูปแบบแรก ๆ ของการประท้วงทางสังคมที่ชาวนากระทำต่อชนชั้นปกครอง¹¹ จากปฏิบัติการแบบดังรับและรูปแบบอื่น ๆ ของการร้องเรียนเพื่อขอลดอัตราภาษีนี้ ในบางครั้งก็จะมีกรบฏอย่างรวดเร็วจนมาสู่การลุกฮือจันท์อาวุธต่อสู้เพื่อจะโค่นล้มตัวแทนและโครงสร้างอำนาจของรัฐบาลกลาง ในหลายกรณี การ

ยกระดับการต่อสู้ไปถึงขั้นนองเลือดนั้นมักจะเกิดมาจากภาวะการเสียภาษีที่หนักหน่วงเกินสมควร และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อบรรดาผู้เก็บภาษีได้ใช้ความก้าวร้าวรุนแรงต่อชาวนาที่ไม่สามารถจะชำระภาษีได้

ตลอดกระบวนการทางเศรษฐกิจเหล่านี้ นับตั้งแต่กลวิธีแบบปกป้องตนเองที่มีอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ มาจนถึงการลุกฮือใช้อาวุธในขั้นสุดท้ายนั้น เราจะสามารถค้นหาแนวความคิดในการแสวงหาความชอบธรรมในการกระทำของตนได้จากปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ของชาวนา สำหรับมโนทัศน์เรื่อง "เศรษฐกิจแบบจริยธรรม" ของ J.Scott นั้น ก็สามารถที่จะนำมาใช้อธิบายได้พอสมควรสำหรับบรรดาอรรถกถาทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ปรากฏอยู่ในหมู่ชาวนาที่มีระบบการผลิตแบบพอยังชีพ แต่ทว่าสิ่งที่เราต้องการจะเน้นในที่นี้ ก็คือ วิธีการที่บรรดาตัวแสดงทางสังคมในการกบฏได้นำมาใช้และพัฒนาความชอบธรรมของตนที่ปรากฏในอรรถกถาทางวัฒนธรรม-จริยธรรม

วิธีการแสวงหาความชอบธรรมวิธีแรก เกี่ยวข้องกับภูมิหลังทางศาสนาของชาวนา กบฏชาวนาส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นในช่วงเปลี่ยนศตวรรษนี้จะมีพื้นฐานทางศาสนาจากเรื่องพระศรีอาริย์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบตัวหนึ่งในพุทธศาสนา มากกว่าที่จะมีพื้นฐานมาจากพุทธศาสนาแบบเถรวาท ซึ่งมีฐานะเป็นศาสนาของทางการที่สถาปนาตนเองขึ้นมาด้วยการปฏิรูประบบสงฆ์ให้มีลักษณะรวมศูนย์อำนาจอยู่ในขณะนั้น¹² พุทธศาสนาตามแบบของทางการนี้สามารถที่จะกล่อมเกล่าให้ประชาชนมีความเชื่อถือในลำดับชั้นสังคมที่มีอยู่ในโลกนี้ว่าเป็นไปตามหลักแห่งกรรม โดยผ่านการหล่อหลอมความเชื่อนั้นไปตามการจัดระบบสังคมที่ทำไว้อย่างดีในทุกระดับชั้นของสังคม รวมทั้งยังสามารถจะหล่อเลี้ยงความเชื่อของประชาชนที่เกี่ยวกับการสะสมบุญของคนแต่ละคนเอาไว้ในโลกนี้ เพื่อจะได้มีโอกาสไปเสวยผลบุญในโลกหน้า การครอบงำให้ประชาชนยอมรับความเชื่อถือดังกล่าว

พิธีกรรมและปฏิบัติการในสังคมชาวนาภาคเหนือของประเทศไทย ชี เกฮารุ ทานานเบ (เขียน) ขวัญชีวัน บัวแดงและอภิญา เฟื่องฟูสกุล (บรรณาธิการ) คณะสังคมศาสตร์ ม.เชียงใหม่ 2555

จะดำเนินไปอย่างต่อเนื่องโดยผ่านการถือสาวแบบพิธีกรรมระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนคนธรรมดา โดยมีวัดทำหน้าที่เปรียบเสมือนเสนาธิการของอำนาจทางอุดมการณ์

ส่วนปฏิบัติการของอุดมการณ์ต่อต้านนั้น มาจากพื้นฐานที่ตรงกันข้ามกับวิธีการควบคุมทางวัฒนธรรมและจริยธรรมของกลไกของพุทธศาสนาแบบทางการ เพราะปฏิบัติการดังกล่าวที่เราพบได้บ่อยครั้งในกบฏชาวนา จะมีพื้นฐานมาจากประเพณีของพุทธศาสนาฉบับที่มีการตีความแตกต่างออกไป กล่าวคือ เป็นพุทธศาสนาที่เน้นการเสด็จลงมาจุติเพื่อโปรดสัตว์ของพระศรีอาริย์ (พระพุทธเจ้าองค์ต่อไปในอนาคต) พุทธศาสนาแบบพระศรีอาริย์นี้ จะมีเนื้อหาที่กล่าวถึงการสิ้นสุดของโลกเก่าอันชั่วร้ายเมื่อพระศรีอาริย์เสด็จมาถึง และการก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ที่ดียิ่งงามในชีวิตนี้ที่จะบังเกิดขึ้นอย่างฉับพลัน โดยอาศัยการมีการกระทำและอารมณ์ความรู้สึกร่วมกันของประชาชน ในบางกรณีเมื่อไม่ปรากฏว่ามีความเชื่อแบบพระศรีอาริย์เกิดขึ้นในกบฏชาวนาบางครั้ง ก็อาจมีความเชื่อแบบไสยศาสตร์ คาถาอาคมแบบพื้นบ้านที่สามารถแสดงอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์มหัศจรรย์ต่าง ๆ รวมทั้งมีความรู้ความสามารถบางอย่างที่เป็นความลับเกี่ยวกับการต่อสู้ป้องกันตน ปรากฏขึ้นมาทำหน้าที่คล้าย ๆ กับความเชื่อพระศรีอาริย์ ดังนั้นเมื่อต้องเผชิญหน้ากับวิกฤตการณ์ทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ การแสดงออกของจิตสำนึกที่วิพากษ์ของชาวนา ก็จะได้รับพัฒนาผ่านกระบวนการทางอุดมการณ์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ ดังเช่นที่ Keyes ได้ให้ข้อเสนอแนะไว้อย่างน่าสนใจว่า “ขบวนการพระศรีอาริย์และการทำพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อปลุกเร้าให้เกิดการต่อสู้ขึ้น ก่อตัวมาจากสภาพการณ์ทางการเมืองที่วิกฤต” (Keyes 1977 : 284 - 285) บรรดาแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องการปลดปล่อยอย่างฉับพลันและรอบด้านในยุคสมัยใหม่ที่กำลังจะมาถึง รวมทั้ง

บรรดาเรื่องเล่าปรัมปราที่กล่าวถึงความวิเศษมหัศจรรย์ต่าง ๆ นานา และเป็นความลึกลับทั้งหลาย ซึ่งเชื่อกันว่า จะเป็นหนทางนำไปสู่การปลดปล่อยนั้น ทั้งหมดที่กล่าวมานี้จะหลอมรวมอยู่ในการต่อสู้ทางวัฒนธรรมและจริยธรรมของชาวนาผู้ถูกกดขี่

ลักษณะที่สองของวิธีการแสวงหาความชอบธรรมของชาวนาเกี่ยวข้องกับการรื้อฟื้นคุณค่าต่าง ๆ ที่ผูกพันอยู่ในความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างนาย-ป่าวซึ่งกำลังค่อย ๆ เสื่อมสลายไป สายสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ระหว่างนาย-ป่าว ซึ่งมีอยู่ก่อนแล้วนั้นประกอบไปด้วยลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้คือ จะมีการแลกเปลี่ยนแรงงานและสินค้าอย่างเอาเปรียบกัน การให้ความคุ้มครอง การมีความเมตตากรุณา ฯลฯ ระหว่างปัจเจกบุคคลที่มีสถานภาพแตกต่างกัน ความสัมพันธ์แบบแลกเปลี่ยนนี้เป็นองค์ประกอบหลักของการจัดระบบสังคมแบบศักดินา หรือบ่อยครั้งถูกมองว่าเป็นแบบเดียวกับระบบฟิวดัล¹³ ในระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแถบอาณาบริเวณชายขอบ เช่น ทางภาคเหนือหรือภาคอีสาน บรรดาข้าราชการชั้นผู้น้อย เช่น หัวหน้าหมู่บ้าน ผู้ซึ่งจะต้องขึ้นต่อข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หรือต่อพระเจ้าแผ่นดินอีกชั้นหนึ่ง ข้าราชการเหล่านี้จะสามารถเกณฑ์แรงงานและเรียกเก็บผลผลิตจากชาวนาผู้มีฐานะเป็นป่าวของตนโดยผ่านสายสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ อันที่จริงแล้ว สายสัมพันธ์แบบนี้คือนาย-ปาวนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกันโดยที่ผู้น้อยต้องยอมขึ้นต่อผู้ใหญ่ หากทว่าระบบดังกล่าวก็สามารถจะแสวงหาความชอบธรรมทางอุดมการณ์ได้ ภายใต้ข้ออ้างที่ว่า ทางฝ่ายเจ้านายก็ได้ให้ความคุ้มครองและความเมตตากรุณาต่อผู้น้อยเป็นการตอบแทน ดังนั้นตราบดีที่ความสัมพันธ์แบบกษัตริย์ครอบงำนั้นยังคงถูกฉาบหน้าด้วยความรู้สึกที่ประสานปรองดองและรู้สึกเท่าเทียมกันที่ที่เกิดขึ้นในระหว่างชาวนาที่อยู่ในชุมชนหมู่บ้านแล้ว ตราบนั้น สายสัมพันธ์ระหว่างนาย-ป่าวก็จะ

ยังมีชีวิตยืนยาว และสามารถมีอิทธิพลแผ่คลุมอยู่ในหลาย ๆ มิติของชีวิตชาวมา รวมทั้งยังทำหน้าที่ป้องกันต่อต้านพลังจากภายนอกอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษานโยบายของรัฐบาลส่วนกลางเข้าไปสู่ท้องถิ่น โดยเฉพาะในเขตที่จำเป็นต้องสร้างระบบการปกครองท้องถิ่นแบบใหม่เพื่อตอบสนองต่อระบบทุนนิยมที่กำลังขยายตัวเข้ามา ผลกระทบประการหนึ่งก็คือ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงบางประการในความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และค่านิยมที่มีอยู่เดิม รัฐบาลกลางได้ทำการถอดถอนโครงสร้างอำนาจท้องถิ่นที่เคยมีอยู่ และนำไปสู่การลดทอนรายได้และสถานภาพของข้าราชการชั้นต่าง ๆ ที่เคยมีอำนาจอยู่ ดังนั้นในกบฏชาวมาหลายต่อหลายครั้งในช่วงระยะเวลาี้ จึงมีข้าราชการชั้นผู้น้อยเข้าร่วมด้วย บรรดาข้าราชการเหล่านี้ก็คือผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวและเป็นผู้ที่หันเข้ามาเป็นพวกกับบรรดาชาวมาที่ต่างก็ได้รับความยากลำบากจากรูปแบบการบีบบังคับทั้งด้านเศรษฐกิจ-การเมืองจากรัฐบาลกลาง ในระหว่างการกบฏนั้น ผู้เข้าร่วมหลายคน รวมทั้งข้าราชการชั้นผู้น้อยที่มีความไม่พอใจเหล่านี้ได้มีแนวโน้มที่จะรื้อฟื้นความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่เสื่อมสลายไปให้หวนกลับคืนมา เนื่องจากในสายตาของพวกเขา ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ดังกล่าวนั้นก็ยังคงตีว่าระบบการเก็บภาษีโดยตรงและการชู้ตหรืออย่างหนักหน่วงที่รัฐบาลกลางนำเข้ามาในหมู่บ้าน ปฏิบัติการทางอุดมการณ์ของชาวมาที่มีลักษณะมองย้อนกลับไปหาของเดิมนั้น ทำให้มองเห็นข้อเท็จจริงได้ว่า พวกเขาโดยส่วนใหญ่จะมองเห็นว่า ศัตรูของพวกเขาคือรัฐบาลกลางและบรรดาตัวแทนทั้งหลาย มิใช่ชนชั้นปกครองท้องถิ่นดั้งเดิม

ลักษณะมองย้อนกลับไปสู่ของเดิมนั้นดังกล่าวของกบฏชาวมาในสยามทำให้เกิดความสับสนทางทฤษฎีดังที่ปรากฏในงานยุคหลังเช่น งานของเตช บุนนาค

(Tej.1977 : 151 - 157) และ Ramsay (1979 : 289 - 290 , 293) Ramsay ตีความว่า เป้าหมายเบื้องต้นแรกของขบวนการที่เขาเรียกว่า "กบฏชาวมาที่ปฏิกริยา" ในภาคเหนือของสยามนั้น ก็คือ การทวนกระแสความทันสมัย และการรื้อฟื้นระบบคุณค่าที่เคยมีอยู่ก่อน รวมทั้งลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่สูญสลายไปแล้วให้กลับคืนมา ทิศนะดังกล่าวนี้มีจุดความสนใจแคบ ๆ อยู่เพียงที่จะพิจารณาปัญหาของกระบวนการทางการเมืองภายในกรอบของความทันสมัยเท่านั้น ดังนั้นจึงพลาดโอกาสที่จะวิเคราะห์ให้ลึกลงไปถึงความตั้งใจทางอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลังของตัวแสดง ความจริงแล้ว เราควรจะเน้นการศึกษาในลักษณะที่ตรงข้ามกับแนวของ Ramsay กล่าวคือ ลักษณะมองย้อนกลับไปสู่ของเดิมนั้นไม่ใช่รูปแบบ "ปฏิกริยา" แบบง่าย ๆ หากทว่าเป็นการตีความอุดมการณ์ที่มีอยู่เสียใหม่ให้เหมาะสมกับที่ขบวนการจะสามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการต่อสู้ของคนได้ในขณะนั้น เราจำเป็นต้องตระหนักว่า สำหรับชาวมาที่ไม่ได้รับอิทธิพลจากความคิดที่ปฏิวัติจากภายนอก บรรดาชาวมาเหล่านั้นก็ย่อมที่จะธำรงรักษาค่านิยมเก่า ๆ ซึ่งหากจะพิจารณาดูแต่ภายนอกก็จะมองเห็น "ลักษณะที่เป็นปฏิกริยา" หากทว่าชาวมาที่กบฏก็สามารถจะแปรเปลี่ยนค่านิยมดังกล่าวให้หันกลับมาเป็นอาวุธของขบวนการต่อสู้ฝ่ายตน อย่างน้อยในระดับหนึ่ง ค่านิยมแบบเก่า ๆ ก็สามารถจะมีประสิทธิภาพในเชิงยุทธศาสตร์ที่จะตอบโต้กับอุดมการณ์ความทันสมัยที่กำลังเป็นกระแสหลักของระบบทุนนิยมในช่วงเวลาขณะนั้น การทำความเข้าใจกับลักษณะปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ที่ดูคล้ายดังกล่าว จึงต้องพิจารณาในแง่ปริบท (แบบวิภาษวิธี) ของตัวแสดงทางสังคมที่ได้แสวงหา และได้กำหนดการตีความอุดมการณ์แบบเก่าขึ้นให้มีความหมายแบบใหม่ในประสบการณ์ชีวิตของเขา (Rivera 1982 : 5)

ลักษณะที่สามของอรรถกถาทงวัฒนธรรมก็คือปัญหาของจิตสำนึกทางเชื้อชาติที่เกิดขึ้นในกฎขานนา ปัญหาดังกล่าวจะเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญลึกซึ้งยิ่งขึ้นสำหรับในกรณีที่เป็นจังหวัดที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลาง จังหวัดที่อยู่ในบริเวณชายขอบ เช่น เชียงใหม่ แพร่ ในภาคเหนือ อุบล สุรินทร์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ชลข ในภาคอีสาน บริเวณดังกล่าวนี้เป็นที่อยู่อาศัยของชนชาติไทยหลายเผ่า เช่น พวกฉาน เขิน และลาว (ไทย-ลาว) และกลุ่มชนเหล่านี้ล้วนมีวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากชาวสยามที่อาศัยอยู่บริเวณศูนย์กลางทางการเมืองและเศรษฐกิจในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา กลุ่มชนชาติส่วนใหญ่ที่ได้เข้าร่วมการกบฏ ต่างก็เคยมีประสบการณ์อันเข้มข้นจากการถูกบีบบังคับให้ต้องอพยพย้ายถิ่นในฐานะเชลยสงคราม จากบ้านเกิดเมืองนอนของตน เช่น ลิบสองปันนา (ยูนนาน) และรัฐฉาน (พม่า) เข้ามาสู่ทางภาคเหนือ หรือข้ามแม่น้ำโขงจากฝั่งลาวเข้ามาสู่ภาคอีสาน ต่อจากนั้น บรรพบุรุษของกลุ่มชนเหล่านี้ก็จะถูกบีบบังคับให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดที่ห่างไกลเพื่อเป็นแรงงานการผลิตสำหรับชนชั้นปกครองท้องถิ่น

จากการที่มีกลุ่มชนชาติส่วนน้อยอาศัยอยู่ตามเขตชายขอบและกลุ่มคนเหล่านี้ได้มีความทรงจำร่วมกันในส่วนที่เกี่ยวกับการถูกกดขี่นั้น เป็นส่วนที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกทางเชื้อชาติ ซึ่งประกอบด้วยลักษณะเด่น ๆ คือ เอกลักษณะร่วมและความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ จิตสำนึกดังกล่าวนี้เองที่เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการกดขี่ จากบันทึกเรื่องกบฏขานนาหลายครั้ง การแสดงออกของประชาชนที่เกิดจิตสำนึกทางเชื้อชาตินั้น อาจจะไม่แสดงออกอย่างชัดเจนหรือตรงไปตรงมา เช่น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ขานนาลาวบางส่วนจะเกิดความรู้สึกร่วมในการดำรงรักษาความทรงจำในประวัติศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องของเจ้าอนุแห่งลาวต้องพ่ายแพ้ อย่างน่าอับยศต่อกษัตริย์สยาม ในคราวกบฏเวียงจันทน์

ค.ศ. 1828 ปอบครั้งที่ขานนาเหล่านี้จะแสดงความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์กับข้อบังคับของสยามโดยผ่านการแสดงความคิดที่อยู่ในโคลงกลอนที่กล่าวถึงการกบฏเวียงจันทน์เจ้าใหม่ (Chalthip and Pranut 1980 : 2 - 3) และบางครั้งฝ่ายกบฏก็ได้ประกาศเป้าหมายของตนออกมาอย่างชัดเจนเลยว่า จะทำการสถาปนาอาณาจักรที่เป็นอิสระทั้งจากอำนาจของสยามและการเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส (Phaithun 1974 : 172 - 173) กบฏของชาวเขินในภาคเหนือ ซึ่งมีภูมิภานาอยู่ในรัฐฉาน (พม่า) ก็ยังคงได้รับการบอกเล่าอย่างต่อเนื่องโดยผ่านเนื้อหาที่อยู่ในเพลงและเรื่องเล่าถึงบรรพบุรุษของตน ต้นกำเนิดของชนชาติตน และความทุกข์ระทมอย่างสาหัสจากการที่ถูกบีบบังคับให้ต้องอพยพ ในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 ประเพณีของการบอกเล่านี้แทนที่พื้นบ้านและโคลงกลอนที่พวกกบฏนำมาใช้นั้น ก็คือวิถีทางด้านอุดมการณ์ที่ถูกนำมาใช้ทั้งเพื่อสร้างสรรค์และเพื่อการแสดงออกของจิตสำนึกทางเชื้อชาติ ซึ่งบ่อยครั้งจะสื่อนัยยะถึงการที่กลุ่มชนเหล่านี้ได้ทำการตัดสินใจคุณค่าทางจริยธรรมต่อฝ่ายที่ใช้อำนาจกดขี่นั้นด้วย สำหรับขานนา ในการแสวงหาความชอบธรรมของการกระทำของตนในปัจจุบันนั้น สิ่งที่สำคัญมิใช่อยู่ที่การบอกเล่าเนื้อหาของเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่เคยเกิดขึ้นมาแล้วในอดีต หากแต่เป็นการตีความอดีตเสียใหม่จากกรอบมาตรฐานทางจริยธรรมและวัฒนธรรมของฝ่ายตน เพื่อเป็นการเอาชนะชนชั้นปกครองในด้านอุดมการณ์¹⁴ การแสดงออกของจิตสำนึกทางเชื้อชาติในแบบดังกล่าวจึงเป็นปฏิบัติการด้านอุดมการณ์ที่นับได้ว่าสร้างสรรค์ที่สุดสำหรับเส้นทางอันยาวเหยียดของการต่อสู้ทางสัญลักษณ์ที่มีเส้นชัยอยู่ที่การครอบครองฐานะความเป็นเจ้าทางอุดมการณ์ ★

เชิงอรรถ

1. ได้มีการนำมโนทัศน์เรื่อง "เศรษฐกิจแบบบูรณาการ" มาใช้วิเคราะห์ชนชั้นที่อยู่ในเมืองที่เข้าร่วมการจลาจลแบ่งอาหาร เมื่อศตวรรษที่ 18 ในอังกฤษ (Thompson 1971 : 76 - 136) สำหรับข้อถกเถียงเกี่ยวกับมโนทัศน์นี้ดู King (1978) Popkin (1979) Moise (1982)
2. สำหรับรายละเอียดในการอภิปรายเรื่อง ความไม่เพียงพอของแบบจำลองเรื่อง "การรักษาเสถียรภาพด้วยตนเอง" (Self-Stabilizing) ในมานุษยวิทยาสังคมและประวัติศาสตร์สังคม นั้นดู Hobsbawm (1972 : 265 - 283), Friedman (1974 : 444-469) Thompson (1977 : 247 - 266)
3. จุดอ่อนทางทฤษฎีดังกล่าวได้รับการขยายมากขึ้นใน Leach (1976) สำหรับข้อโต้แย้งที่คล้ายคลึงกันนี้ ดู Asad (1979 : 613 - 616)
4. ตัวอย่างของแนวทางดังกล่าวนี้ ได้แก่การนำเอาทฤษฎี Relative Deprivation มาอธิบายการเคลื่อนไหวสังคม ดูตัวอย่างเช่น Aberle (1962 : 209 - 214) Worsley (1970 : 330 - 331) Allan (1974 : 296 - 311) และ Wallis (1975 : 360 - 363)
5. "มันเป็นเครื่องมือของการสื่อสารและความรู้ที่ทั้งถูกจัดวางโครงสร้างและจะไปวางโครงสร้างแก่สิ่งอื่น ๆ ต่อไป เพื่อให้ระบบสัญลักษณ์สามารถทำหน้าที่ทางการเมืองในฐานะเครื่องมือแห่งการกดขี่ (หรือกล่าวให้ถูกต้องยิ่งขึ้นก็คือ "ให้ความชอบธรรมกับการกดขี่") (Bourdieu 1979 : 80)
6. ดู Bloch (1974 , 1975 , 1984)
7. สำหรับการศึกษาแนวคิดเรื่อง "พื้นบ้าน" (popular) อย่างวิภาษวิธีนั้น ดู Hall (1981 : 227 - 240)
8. Thompson ได้เปิดข้อโต้แย้งอย่างเปิดเผยในส่วนที่เกี่ยวกับมโนทัศน์เรื่อง "ประสบการณ์" ในงานที่เขาทำกรวิจรรณญาณวิทยาของ Althusser (Thompson 1978 : 199 - 201) ดู Johnson (1979 : 222 - 224) และ Anderson (1980 : 25 - 28)
9. Thompson ได้กล่าวเน้นถึงลักษณะความเป็นประวัติศาสตร์ของจิตสำนึกทางชนชั้นเอาไว้ด้วย ดังนั้น การที่จะทำความเข้าใจกับจิตสำนึกทางชนชั้นจึงต้องพิจารณาในช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ (Thompson 1969 : 11 , 939)

10. มีงานชิ้นสำคัญ ๆ เกี่ยวกับกบฏชาวนาในช่วงระยะเวลาที่รวมทั้งกบฏเชียงใหม่ (1889-90) กบฏเมืองแพร่ (1902) ในภาคเหนือ และกบฏอินทผลุ (1901-2) ในภาคอีสาน รายละเอียดและการวิเคราะห์เนื้อหาทางประวัติศาสตร์สำหรับเรื่องกบฏที่ได้กล่าวมานี้ หาได้จากสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (1962 : 233-302), Bralley (1968) เต็ม (1970 : vol 2, 559 -587) บัณฑาร (1971 : 84 - 97) ไพฑูริย์ (1974 : 147 - 200), เตช (1977 : 151 - 154, 1981 : 15 - 56) Ramsay (1979 : 283 - 297) ส่วนเรื่อง "กบฏผู้มีบุญหนองหมากแก้ว" จังหวัดร้อยเอ็ด (1923) ดูได้จาก ฉัตรทิพย์และประนุช (1980) และ ฉัตรทิพย์และอื่น ๆ (1980 : 249 - 275) มีงานศึกษาชิ้นล่าสุดชิ้นหนึ่งที่ข้าพเจ้ายังหาอ่านไม่ได้คือ Anne Koch "Collective Protest Movements in Slam between 1850 - 1930 : The Significance of Ideology" M.A. Thesis, The Institute of Social Studies, The Hague. งานที่อภิปรายกบฏชาวนาและภูมิหลังเรื่องความเชื่อพระศรีอารียในสมัยอยุธยา ดูได้จากวารุณี และอัญชลี (1976 : 52 - 70) และชาญวิทย์ (1979 : 53 - 86)
11. กระบวนการประท้วงสังคมของชาวนาที่คล้ายคลึงกันนี้ในประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อื่น ๆ ในระหว่างช่วงก่อนหน้าและช่วงตกเป็นอาณานิคม จะหาอ่านได้จาก Scott (1977: 35 - 90) และ Adas (1981 : 217 - 247)
12. สำหรับการอธิบายอย่างละเอียดถึงองค์ประกอบเรื่องความเชื่อแบบพระศรีอารียในพุทธศาสนาเถรวาทของไทย ดู Ishii (1975a : 121 - 126) และ Keyes (1977 : 285 - 290) สำหรับการศึกษาเรื่องการเมืองทางการเมืองของสถาบันสงฆ์ในช่วงเปลี่ยนศตวรรษนี้ดูได้จาก Ishii (1968 : 864 - 871, 1975b : 145 - 167) Keyes (1971 : 551 - 567) และสมบุญ (1977 : 29 - 45) ส่วนงานศึกษาที่เกี่ยวกับการใช้พุทธศาสนาของการเพื่อเป้าหมายทางการเมืองยุคใหม่ และนัยยะทางอุดมการณ์ ดูตัวอย่างได้จาก Turton (1976 : 281 , 291 , 1978 : 127 - 128)
13. ข้อสังเกตพื้นฐานเกี่ยวกับความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์หลังจากที่หลักการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้เสื่อมสลายไปแล้วนั้น ดูได้จากงานของ Wolf (1968 : 16) และ Alavi (1973 : 54) ในกรณีของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดู Scott (1972 : 91 - 113) Scott and Kerkvliet (1973 : 241 - 268) และ Tanabe (1981 : 403 - 469) สำหรับลักษณะของความสัมพันธ์นี้ในระบบศักดินาช่วงก่อนหน้าตอนปลายตอนศตวรรษที่ 19 ดู Akin (1969)

และเพื่อหลีกเลี่ยงความซับซ้อนทางทฤษฎีที่ไม่จำเป็น เพราะมองข้ามปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งข้อโต้แย้งทั้งหมดที่เกี่ยวกับปัญหาเรื่องวิฤติการผลิต

14. ลักษณะวิภาษวิธีของความทรงจำทางประวัติศาสตร์นั้นจะดูได้จากงานของ Benjamin (1969 : 253 - 264) สำหรับงานสำรวจเกี่ยวกับเรื่องนี้ในสาขามานุษยวิทยาที่เพิ่งได้รับการค้นคว้าเมื่อเร็ว ๆ นี้ ได้แก่ Taussig (1980) และ Rivera (1982)

Bibliography

Aberle, David F.

1962 A Note on Relative Deprivation Theory, as Applied to Millenarian and other Cult Movements. In Sylvia L. Thrupp (ed.), *Millennial Dreams in Action: Studies in Revolutionary Religious Movements*, The Hague: Mouton, pp. 209 - 214.

Adas, Michael

1981 From Avoidance to Confrontation. *Comparative Studies in Society and History* 32(2): 217 - 247.

Akin Rabibhadana

1969 *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period, 1782 - 1873*. Data Paper No. 74, Southeast Asia Program, Department of Asian Studies, Cornell University. Ithaca, NY: Cornell University.

Alavi, Hamza

1973 Peasant Classes and Primordial Loyalties. *The Journal of Peasant Studies* 1(1): 23 - 62.

Allan, Graham

1974 A Theory of Millennialism: The Irvingite Movement as an Illustration. *British Journal of Sociology* 25(3): 296 - 311.

Anderson, Perry

1980 *Arguments within English Marxism*. London: Verso Editions.

Asad, Talal

1979 Anthropology and the Analysis of Ideology. *Man (N.S.)* 14(4): 607 - 627.

Bantorn Ondam

1971 The Phrae Rebellion: A Structural Analysis. *The Cornell Journal of Social Relations* 6 (Spring): 84 - 97.

Benda, Harry

1965 Peasant Movements in Colonial Southeast Asia. *Asian Studies* 3: 420 - 434.

Benjamin, Walter

1969 *Theses on the Philosophy of History*. In Walter Benjamin, *Illuminations*, Hannah Arendt (ed.), New York: Schocken Books, pp. 253 - 264.

Bloch, Maurice

1974 Symbols, Song, Dance, and Features of Articulation: Is Religion an Extreme Form of Traditional Authority? *European Journal of Sociology* 15: 55 - 81.

1975 Introduction. In Maurice Bloch (ed.), *Political Language and Oratory in Traditional Society*. London: Academic Press, pp. 1 - 28.

1977 The Past and the Present in the Present. *Man(N.S.)* 12(2): 278 - 292.

1984 From Cognition to Ideology. In Richard Fardon (ed.), *The Symbolism of Power*. Edinburgh: Scottish University Press, forthcoming.

Bourdieu, Pierre

1977 *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.

1979 Symbolic Power. *Critique of Anthropology* 4(13/14): 77 - 85.

Brailey, Nigel

1968 The origins of the Siamese Forward Movement in Western Laos, 1850 - 1892. PhD Thesis, University of London.

Brow, James

1981 Class Formation and Ideological Practice. *Journal of Asian Studies* 40(4): 703 - 718.

Charvit Kasetsiri

1979 Kabot phrai samai ayutthaya kap naeo khwam-khit phumibun, phra si an, phra malai. *Warsan Thammasat* (Peasant Rebellions in the Ayutthaya Period with Reference to the Ideologies of Phumibun, Phra Si Ariya and Phra Malai. *Thammasat University Journal*) 9(1): 53 - 86.

Chatthip Nartsupha and Pranut Sapsarn

1980 The 'Holy Men' of Nong Makkaeo. Seminar paper, Thai-European Seminar, University of Amsterdam.

Chatthip Nartsupha et al.

1980 *Setthasat kap prawattisat thai* (Economics and Thai History). Bangkok: Sang San.

Damrong Rachanuphap, Somdet Krom Phraya

1962 *Nithan borankhadi* (Historical Anecdotes). Bangkok: Khlang Witthaya.

Firth, Raymond

1964 *Essays on Social Organization and Values*. London: Anthlone Press.

- Friedman, Jonathan
1974 *Marxism, Structuralism and Vulgar Materialism*. *Man* (N.S.) 9: 444 - 469.
- Geertz, Clifford
1973 *Person, Time and Conduct in Bali*. In Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, New-York: Basic Books, pp. 360 - 411.
- Gluckman, Max
1956 *Custom and Conflict in Africa*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gramsci, Antonio
1971 *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Quintin Hoare and Geoffrey Nowell-Smith (eds.). London: Lawrence and Wishart.
- ✓ Hall, Stuart
1981 *Notes on Deconstructing 'The Popular'*. In Raphael Samuel (ed.), *People's History and Socialist Theory*. London: Routledge and Kegan Paul, pp. 277 - 240.
- Hobsbawm, Eric
1971 *Class Consciousness in History*. In István Mészáros (ed.), *Aspects of History and Class Consciousness*. London: Routledge and Kegan Paul, pp. 5 - 21.
1972 *Karl Marx's Contribution to Historiography*. In Robin Blackburn (ed.), *Ideology in Social Science: Readings in Critical Social Theory*. Glasgow: Fontana, pp. 265 - 283.
1973 *Peasants and Politics*. *The Journal of Peasant Studies* 1(1): 3 - 22.
- Ishii, Yoneo
1968 *Church and State in Thailand*. *Asian Survey* 8(10): 864 - 871.
1975a *A Note on Buddhist Millenarian Revolts in Northeastern Siam*. *Journal of Southeast Asian Studies* 6(2): 121 - 126.
1975b *Jo zabu bukkyo no seiji shakaigaku* (A Political Sociology of Theravada Buddhism in Thailand). Tokyo: Sobunsha.
- Johnson, Richard
1979 *Three Problematics: Elements of a Theory of Working-Class Culture*. In John Clarke, Chas Critcher and Richard Johnson (eds.), *Working Class Culture: Studies in History and Theory*. London: Hutchinson, pp. 201 - 237.
- Keyes, Charles F.
1971 *Buddhism and National Integration in Thailand*. *Journal of Asian Studies* 30(3): 551 - 567.
1977 *Millennialism, Theravada Buddhism, and Thai Society*. *Journal of Asian Studies* 36(2): 283 - 302.
- King, Victor T.
1973 *Some Observations on the Samin Movement of North-Central Java*. *Bijdragen tot de Taal-, Land-, en Volkenkunde* 129: 457 - 481.
1978 *Moral Economy and Peasant Uprising in South-East Asia*. *Culture et Development* 10(1): 123 - 149.
- Koch, Anne
1981 *Collective Protest Movements in Siam between 1850 - 1930: The Significance of Ideology*. MA Thesis, The Institute of Social Studies, The Hague.
- Leach, Edmund R.
1954 *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*. London: Athlone Press.
1976 *Culture and Communication: The Logic by which Symbols are Connected*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lukács, Georg
1971 *History and Class Consciousness*. London: Merlin Press.
- Marx, Karl
1968 *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*. In Karl Marx and Frederick Engels, *Selected Works*. London: Lawrence and Wishart, pp. 94 - 179.
- McDonough, Roisin
1977 *Ideology as False Consciousness: Lukács*. In Centre for Contemporary Cultural Studies (ed.), *On Ideology*. London: Hutchinson, pp. 33 - 44.
- Mészáros, István
1971 *Contingent and Necessary Class Consciousness*. In István Mészáros (ed.), *Aspects of History and Class Consciousness*. London: Routledge and Kegan Paul, pp. 85 - 127.
- Mintz, Sidney W.
1974 *The Rural Proletariat and the Problem of Rural Proletarian Consciousness*. *The Journal of Peasant Studies* 1(3): 291 - 325.
- Moise, Edwin E.
1982 *The Moral Economy Dispute*. *Bulletin of Concerned Asian Scholars* 14(1): 72 - 77.
- Mouffe, Chantal
1979 *Hegemony and Ideology in Gramsci*. In Chantal Mouffe (ed.), *Gramsci and Marxist Theory*. London: Routledge and Kegan Paul, pp. 168 - 204.

- Phaithun Mikuson
1974 *Kanpathirup kanpokkhrong monthon Isan-nai ratchasamai phrabat somdet phra Cunla-comkiao caoyuhua* (Administrative Reform in Monthon Isan-during the Reign of King Chulalongkom). Bangkok: Bhannakij Trading.
- Popkin, Samuel L.
1979 *The Rational Peasant: The Political Economy of Rural Society in Vietnam*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Ramsay, J. Ansil
1979 Modernization and Reactionary Rebellions in Northern Siam. *Journal of Asian Studies* 38(2): 283 - 297.
- Rivera, Silvia
1982 History and Consciousness in Third World Popular Movements. *Dialogue about Participation*: (United Nations Research Institute for Social Development, Geneva) 2: 16 - 23.
- Rudé, George
1980 *Ideology and Popular Protest*. London: Lawrence and Wishart.
- Sartono Kartodirdjo
1972 Agrarian Radicalism in Java: Its Setting and Development. In Claire Holt (ed.), *Culture and Politics in Indonesia*. Ithaca and London: Cornell University Press, pp. 71 - 125.
- Scott, James C.
1972 Patron-Client Politics and Political Change in Southeast Asia. *American Political Science Review* 66: 91 - 113.
1976 *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Haven: Yale University Press.
1977 Protest and Profanation: Agrarian Revolt and the Little Tradition (Parts 1 and 2). *Theory and Society* 4(1): 1 - 38; 4(2): 211 - 246.
1980 Hegemony and Peasantry. In Shigekazu Matsumoto (ed.), *Southeast Asia in a Changing World*, Tokyo: Institute of Developing Economies, pp. 54 - 81.
- Scott, James C. and Benedict Kerkvliet
1973 The Politics of Survival: Peasant Response to 'Progress' in Southeast Asia. *Journal of Southeast Asian Studies* 4: 241-268.
- Shanin, Teodor
1971 Peasantry as a Political Factor. In Teodor Shanin (ed.), *Peasants and Peasant Societies*. Harmondsworth: Penguin Books, pp. 238 - 263.
- Somboon Suksamran
1977 *Political Buddhism in Southeast Asia*. London: C. Hurst.
- Sturtevant, David R.
1969 *Agrarian Unrest in the Philippines. Papers in International Studies, Southeast Asia Series, No. 8*. Center for International Studies, Ohio University.
- Tanabe, Shigeharu
1981 *Peasant Farming Systems in Thailand: A Comparative Study of Rice Cultivation and Agricultural Technology in Chiangmai and Ayutthaya*. PhD Thesis. University of London.
- Taussig, Michael T.
1980 *The Devil and Commodity Fetishism in South America*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Tej Bunnag
1977 *The Provincial Administration of Siam, 1892 - 1915*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
1981 *Khabot rj sq 121* (The Rebellions in Ratanakosin Era 121). Bangkok: Munnithi Khrongkan Tamra Sangkhomsat lae Manusayasad.
- Thompson, Edward P.
1969 *The Making of the English Working Class*. Harmondsworth: Penguin Books.
1971 The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century. *Past and Present* 50: 76 - 136.
1977 Folklore, Anthropology, and Social History. *Indian Historical Review* 3(2): 247 - 266.
1978 *The Poverty of Theory and Other Essays*. London: Merlin Press.
- Toem Wiphakphochanakit
1970 *Prawattisat isan* (A History of North East Thailand). Bangkok: Social Science Association of Thailand, 2 vols.
- Turton, Andrew
1976 Northern Thai Peasant Society: Twentieth-Century Transformations in Political and Jural Structures. *The Journal of Peasant Studies* 3(3): 267 - 298.
1978 The Current Situation in the Thai Countryside. In Andrew Turton, Jonathan Fast and Malcolm Caldwell (eds.), *Thailand: Roots of Conflict*. Nottingham: Spokesman, pp. 104 - 142.
- Wallis, Roy
1975 Relative Deprivation and Social Movements: A Cautionary Note. *British Journal of Sociology* 26(3): 360 - 363.

Warunee Osatharomya and Anchalee Susayan

1976 *Kabot phrai samai phra phetracha. Warasan Thammasat* (Peasant Rebellions in the Reign of Phra Phetracha. *Thammasat University Journal*) 6(1): 52 - 70.

Wolf, Eric R.

1968 Kinship, Friendship, and Patron-Client Relations in Complex Societies. In Michael Banton (ed.), *The Social Anthropology of Complex Societies*. London: Tavistock Publications. pp. 1 - 22.

Worsley, Peter

1970 *The Trumpet Shall Sound: a Study of 'Cargo' Cults in Melanesia*. 2nd ed. London: Paladin.

เศรษฐกิจสาธารณสุขไทย

เป็นหนังสือที่รวบรวมบทความ บทความวิจารณ์ และคำอภิปราย ของบรรดานักเศรษฐศาสตร์ นักวิชาการทางการแพทย์และสาธารณสุข จากการประชุมปฏิบัติการ เรื่อง การวิจัยและฝึกอบรมทางเศรษฐศาสตร์สาธารณสุข เพื่อสนับสนุนการสาธารณสุขมูลฐานในประเทศไทย อันประกอบด้วยบทความที่คัดด้วยเศรษฐกิจสำคัญ ๆ ของการสาธารณสุขมูลฐาน สนใจสั่งซื้อโดยตรงที่

ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล
ด.ศาลายา อ.นครชัยศรี จ.นครปฐม 73170

โทร. 441-9184, 441-9515

ราคาเล่มละ 70 บาท

เศรษฐกิจ สาธารณสุขไทย

บรรณาธิการ
ทวีทอง วงษ์วิวัฒน์
เขียนจันทร์ ประดับมุก
บุรีฮัน ยูโซะ

